

Djelovanje UDBE u doba Aleksandra Rankovića

Petrović, Lucija

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:301512>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-17**



Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)





SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

LUCIJA PETROVIĆ

**DJELOVANJE UDBE U DOBA
ALEKSANDRA RANKOVIĆA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA POVIJEST

LUCIJA PETROVIĆ

**DJELOVANJE UDBE U DOBA
ALEKSANDRA RANKOVIĆA**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: doc. dr. sc. Vlatka Vukelić

Sumentor: dr. sc. Vladimir Šumanović

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
UVOD	3
1. OSNUTAK OZNE.....	5
2. OZNA U OBRAČUNU S „NARODNIM NEPRIJATELJIMA“	8
2.1. Ustaše, institucije NDH	9
2.2. Njemačka nacionalna manjina	12
2.3. Talijanska nacionalna manjina	13
2.4. Obračun s Četnicima i ostale srpske antikomunističke snage	15
2.5. Balisti.....	18
2.6. Antikomunističke snage u Sloveniji - Bela garda	20
2.7. Mađarska nacionalna manjina	21
3. OZNA I PROGLAŠENJE REPUBLIKE	22
4. REORGANIZACIJA OZNE	26
4.1. Ustroj i djelovanje UDBE.....	26
5. UDBA U OBRAČUNU S KOMINFORMOM	28
5.1. Sukob s KOMINFORMOM.....	28
5.2. UDBINE metode u obračunu sa staljinistima	30
5.3. Goli otok	36
6. INICIJATIVA ALEKSANDRA RANKOVIĆA ZA REHABILITACIJOM DRAGUTINA DIMITRIJEVIĆA APISA	40
6.1. Promjene u Komunističkoj partiji Jugoslavije nakon popuštanja sovjetskog pritiska	40
7. PAD ALEKSANDRA RANKOVIĆA.....	43
7.1. Smrt Slobodana Penezića.....	44
7.2. Odluka o smjeni Rankovića	45
7.3. Afera prisluškivanje.....	47
7.4. Pripreme za Brijunski plenum.....	49
7.5. Brijunski plenum i pad Aleksandra Rankovića	51
7.6. Posljedice pada i nacionalno buđenje	56
7.7. Rankovićeve ostavština.....	58
8. ZAKLJUČAK.....	62
9. LITERATURA	64
9.1. Članci.....	64
9.2. Knjige	65
ŽIVOTOPIS	68

SAŽETAK

Još za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata, jugoslavenski partizani započinju s organiziranjem sigurnosno-obavještajnog sustava. Tako je, prema Uputi Josipa Broza Tita, 1944. godine u Drvaru osnovana OZNA, *Odjeljenje za zaštitu naroda*, oformljena kako bi se bavila obavještajnim i kontraobavještajnim poslovima, a zapravo je bila glavna poluga moći Komunističke partije Jugoslavije u borbi za osvajanje vlasti, a kasnije i održavanje iste. Prvi čovjek sigurnosno-obavještajnog aparata od 1946. do 1966. godine bio je Aleksandar Ranković, najbliži suradnik Josipa Broza Tita, i uvjereni jugoslavenski unitarist i centralist. Bio je na čelu OZNE, kasnije UDBE, za vrijeme njenih najvećih obračuna sa svim tzv. narodnim neprijateljima, kao i svim političkim neistomišljenicima koji su na bilo koji način bili prepreka u uspostavi ili održavanju jugoslavenske komunističke diktature. Na Brijunskom plenumu, 1966. godine, Josip Broz Tito odlučio je ukloniti Aleksandra Rankovića sa političke scene, a učinio je to iz više razloga, od kojih je jedan sigurno strah od jačanja Rankovićeve moći, koji se istaknuo kao logičan izbor njegova nasljednika. Zato se u javnost plasira priča o prisluškivanju visokih partijskih dužnosnika od strane UDBE, za što je optužen Aleksandar Ranković osobno, kao i njegovi najbliži suradnici. Nakon sjednice CK SKJ, tzv. Brijunskog plenuma, na kojem je Ranković smijenjen, otvara se put reformama unutar sigurnosnog aparata, Saveza komunista Jugoslavije, kao i liberalizaciji cijele Jugoslavije.

Ključne riječi: OZNA, UDBA, Aleksandar Ranković, Brijunski plenum.

SUMMARY

During the Second World War, the Yugoslavian partizans began to organize a special intelligence unit. In 1944, following the instructions given by communist leader Josip Broz Tito, the Department of People's Protection ("OZNA"), was founded in Drvar. The purpose of the OZNA implementation was to regulate both, intelligence and counter-intelligence. The OZNA grew to become the most important force to the Communist Party of Yugoslavia in their struggle to conquer and maintain power. Aleksandar Ranković, a convicted Yugoslavian unitarian and centralist, and Josip Broz Tito's closest associate and friend headed the OZNA between the years 1946. to 1966. Aleksandar Ranković erred in leading the OZNA, later renamed the UDBA into their biggest debut alongside "folk enemies" and "political extremists" because these followers caused tensions with the public and became obstacles in establishing and maintaining the Yugoslavian communist dictatorship. At the Brijuni Plenum in 1966, Josip Broz Tito decided to remove Aleksandar Ranković from his political seat due to the controversy he accrued in his attempt to bring the UDBA in power. This move was viewed by the public as a strategic power play by Tito. Tito's decision to remove Ranković from his role with the UDBA sparked the UDBA to engage in a movement that publicized the tapping of high party officials by the UDBE. The dismissal of Ranković at the closings of the Brijuni plenum session called for reform within the security apparatus; the alliance of communists in Yugoslavia; and the liberalization of the entire Yugoslavia.

Key words: UDBA, OZNA, Aleksandar Ranković, Brijuni plenum.

UVOD

Cilj ovoga rada jest opisati političku biografiju Aleksandra Rankovića, drugoga čovjeka jugoslavenskoga partizanskog pokreta i socijalističke Jugoslavije u razdoblju do 1966. godine, odnosno do njegove smjene sa svih položaja u partijskim i državnim tijelima.

Rad je koncipiran na način da će prvo u kratkim crtama biti predstavljen životni put Aleksandra Rankovića u kontekstu djelovanja u Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ). Biti će prikazan osnutak jugoslavenske sigurnosno-obavještajne službe OZNE 1944. godine, preko reorganizacije iste 1946. godine kada postaje poznata pod imenom UDBA, uz prikaz uloge samog Rankovića kao prvog čovjeka iste.

Nadalje, rad će prikazati njegovu ulogu u vremenima obračuna UDBE s „narodnim neprijateljima“ kojima su smatrani svi oni koji u ratu nisu bili na strani Narodnooslobodilačkog pokreta; ustaše i institucije NDH, njemačka, talijanska, mađarska i albanska nacionalna manjina, ali i svi potencijalni protivnici uspostave komunističke diktature.

Možda najveći izazov KPJ s Titom na čelu biti će sukob Jugoslavije s Kominformom što će donijeti promjene u unutarnjoj i vanjskoj politici zemlje. Oni koji su na bilo koji način kritizirali novi smjer Jugoslavije, bili su tretirani kao neprijatelji poretka, te su bez sudske presude internirani na Goli otok pod optužbom za „staljinizam“ ili „informbiroovstvo“.

Zatim, kao posebno zanimljivu epizodu Rankovićeva djelovanja ističe se njegov pokušaj rehabilitacije pukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa, osuđenog za pokušaj atentata na prijestolonasljednika Aleksandra i strijeljanog 1917. godine.

Rad će biti zaključen prikazom događaja vezanih uz pad Aleksandra Rankovića i Brijunski plenum 1966. godine. Naime, kada je 1963. godine imenovan potpredsjednikom SFRJ i kada se nametnuo kao logičan izbor Titovog nasljednika, samo 3 godine nakon Tito se odlučio na njegovu smjenu. Obzirom na veliki ugled koji je Ranković uživao u Srbiji, unutar SKS i na autoritet unutar UDBE, njegovu smjenu trebalo je u javnosti snažno argumentirati kako ne bi došlo do negodovanja u Srbiji oko iste. Zato se u javnost plasira priča oko prisluškivanja Tita i ostalih članova Centralnog komiteta od strane UDBE koja je trebala prikazati Aleksandra Rankovića kao čovjeka koji je prisvojio službu sigurnosti i stavio je time iznad države i Partije.

U radu će biti prikazano kako su tekle pripreme oko Rankovićeve smjene i koji su ljudi sudjelovali u istoj. Brijunski plenum značio je ne samo Rankovićev politički kraj već kraj ideje unitarističkog identiteta za koju se on zalagao a njime je otvoren put reformama koje će zahvatiti osim službe sigurnosti i sam Savez komunista Jugoslavije (SKJ).

Obzirom na još uvijek selektivno dostupne informacije i na to da je dostupan tek dio arhivske građe o ovim događajima, teško je stvoriti potpunu sliku o istima uz potkrijepljenost izvorima.

1. OSNUTAK OZNE

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) od svog je nastanka djelovala kao ilegalna organizacija čiji je cilj bio provedba socijalističke revolucije i uspostava političkog poretka po uzoru na Sovjetski Savez. Prilika za to pružila se nakon njemačkog napada na Kraljevinu Jugoslaviju i posljedičnog raspada te države. Iskorištavajući ratne okolnosti, KPJ je nakon njemačkog napada na Sovjetski Savez započela s gerilskim ratom protiv njemačkih vlasti i njezinih saveznika na području bivše Kraljevine Jugoslavije.

Jedno od osnovnih uporišta nove vlasti pod vodstvom KPJ koja se u ratnim uvjetima uspostavljala na područjima izvan nadzora njemačke vojske i njezinih saveznika bila je sigurnosno-obavještajna služba. Najraniji sačuvani dokument u kojem se opisuje način rada sigurnosno-obavještajnih tijela KPJ je *Uputstvo kako se osvaja i oslobađava naseljeno mjesto* od 10. kolovoza 1941. godine, u kojem se prvi puta izrijeком spominje područje djelovanja obavještajne službe prilikom osvajanja gradova.¹ U spomenutom Uputstvu tako se navodi da Obavještajna služba preko obavještajnih centara prikuplja podatke kao što su veličina i raspored neprijateljskih snaga, njihovo naoružanje, položaj tzv. petokolonaša dok se na kraju istoga, u dodanoj Napomeni, navodi da su dotadašnje opsade gradova bile neuspješne upravo iz razloga nepostojanja obavještajne službe.² Tijekom rata, Aleksandar Ranković bio je također član partizanskog Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta KPJ i već tada jedan od najbližih Titovih suradnika.

Budući da su jugoslavenski komunisti 1944. godine već imali podršku savezničke vojske a jasno je bilo i da će preuzeti vlast u novoj Jugoslaviji nakon rata, počeli su s ozbiljnijom organizacijom obavještajnog sustava prihvaćajući se stvaranja jedne, moćne organizacije koja će služiti, osim za upravljanje obavještajnom i kontraobavještajnom službom, i kao sredstvo očuvanja vladajućeg režima nove jugoslavenske države koja se tek treba obračunati sa svim *narodnim neprijateljima*, odnosno političkom oporbom.

Vrhovni komandant NOV i POJ, Povjerenik NKOJ za narodnu obranu, Josip Broz Tito, 13. svibnja 1944. godine potpisuje Naredbu o osnivanju *Odeljenja zaštite naroda – Ozne*.³ Taj je korak bio izrazito bitan u organizaciji sigurnosno-obavještajnog sustava jer je formirana kao

¹ William Klinger, *Teror narodu, Povijest Ozne- Titove političke policije* (dalje: *Teror narodu*), Večernji list, Zagreb, 2014., 30.

² William Klinger, *Teror narodu*, 31.-33.

³ Gordan Akrap, *Specijalni rat, Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cilju oblikovanja javnog mišljenja, knjiga 2* (dalje: *Specijalni rat 2*), Večernji list, Zagreb, 19.-20.

jedinstvena i centralizirana služba s jedinstvenim upravljanjem za cijelu zemlju, a na čelo je postavljen Aleksandar Ranković, član Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i glavni tajnik Centralnog Komiteta KPJ-a, poznat i pod partijskim imenom Marko. Ranković je bio podređen i odgovoran, isključivo Josipu Brozu Titu kojem je bio zamjenik. Kao Rankovićev zamjenik postavljen je Svetislav Stefanović-Ćeća.⁴ Svi članovi OZNE bili su ujedno i članovi KPJ.⁵ Cjelokupni organizacijski ustroj sigurnosne službe utemeljen je po uzoru na sovjetski model a ondašnji mediji hvalili su je kao *herojsku Upravu državne bezbednosti na čelu s drugom Markom*.⁶ Od samog početka OZNA je djelovala kao partijski i državni organ, te glavni instrument KPJ u instaliranju i provođenju svoje vlasti.⁷ Glavni ciljevi djelovanja OZNE bili su usmjereni protiv špijuna, diverzanata, terorista i drugih antinarodnih elemenata u NOP-u.⁸ U najširem smislu riječi OZNA se borila protiv svega što je moglo ugroziti ciljeve Komunističke partije u njenom dolasku na vlast, kao i u očuvanju iste.

OZNA je u svom sastavu imala četiri odsjeka: prvi se bavio obavještajnim poslovima u inozemstvu i na okupiranom teritoriju, a na čelu mu je bio Maksimilijan Baće poznatiji kao Maks ili Milić. Drugi odsjek bio je kontraobavještajna služba za rad na oslobođenom teritoriju i njime je predsjedao Pavle Pekić. Drugi odsjek stvara mrežu svojih agenata u raznim ustanovama, provjerava aktivnosti političkih grupa u NOP-u, pazi na aktivnost diplomata i raznih vojnih misija. Treći odsjek OZNE, na čelu s Jeftom Šašićem, kao kontraobavještajna služba u vojsci postavlja svoje povjerenike u vojne ustanove. Mijat Vuletić bio je prvi čovjek četvrtog Odsjeka, onog statističko-tehničkog, koji vodi evidenciju svih članova prethodna tri spomenuta, bavi se fotografijom, šiframa i ostalim tehnikacijama.⁹

Početkom ožujka 1945. godine OZNI je pridodan još jedan, peti Odsjek, koji se bavio praćenjem stranaca i inozemnih institucija uglavnom se bazirajući na ubacivanje agenata pri diplomatskim predstavništvima.¹⁰

Šesti odsjek, osnovan mjesec dana nakon, ostao je zapamćen po najgoroj reputaciji. Taj je odsjek organizirao i usmjeravao kontraobavještajnu zaštitu pomorskog i željezničkog

⁴ Svetko Kovač, Bojan Dimitrijević, Irena Popović, *Slučaj Ranković, Iz arhiva KOS-a* (dalje: *Slučaj Ranković*), Despot Infinitus, Zagreb, 2016., 22.

⁵ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1941.-1945. od zajedništva do razlaza* (dalje: *Hrvatska u Jugoslaviji*), Školska knjiga, Zagreb, 2006., 59.

⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 22.

⁷ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 60.

⁸ G. Akrap, *Specijalni rat 2.*, 20.

⁹ G. Akrap, *Specijalni rat 2.*, 21.-22.

¹⁰ W. Klinger, *Teror narodu*, 119.

prometa. Iako naizgled banalne uloge, ovaj odsjek organizirao je akcije prebacivanja zarobljenika radi masovnih egzekucija nakon *završnih operacija*.¹¹

Uz središnju OZNU postojale su i zemaljske OZNE koje su bile organizirane na isti način i koje su imale isti spektar nadležnosti na teritoriju svake od Republika. Bile su podređene središnjoj OZNI, a na njihovu čelu se nalazio načelnik. Ispod njih još su se nalazile OZNE za korpusne oblasti. Čelni čovjek OZNE za Bosnu i Hercegovinu bio je Uglješa Danilović, Hrvatske Ivan Krajačić Stevo, u Srbiji je to bio Slobodan Penezić Krcun. U Sloveniji Ivan Maček – Matija, u Crnoj Gori Veljko Milatović te u Makedoniji Bane Andreev.¹²

Usporedno s OZNOM, osnovan je i Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ), svojevrsna vojna policija partizanskog pokreta. KNOJ se nalazio pod neposrednim nadzorom OZNE a zadaća mu je bila uništenje *neprijatelja revolucije*. Važna značajka KNOJ-a bila je u tome što su prema Titovoj uputi u slučaju teške situacije na bojištu komandanti štabova mogli u dogovoru s načelnikom OZNE upotrijebiti postrojbe KNOJ-a. Sam Aleksandar Ranković u svom dopisu OZNI za Hrvatsku od 23. kolovoz 1944. kaže da će nove jedinice KNOJ-a *stajati na straži i biti najdosledniji čuvari tekovina narodnooslobodilačke borbe i NOP-a*.¹³

Postrojbe KNOJ-a postale su vojska OZNE, a njihove zadaće su bile: borba protiv *špijuna, petokolonaša, domaćih izdajnika, kolaboracionista* u skladu s nalogima koje će dobivati iz OZNE, osiguravanje tijela i organizacija vojne, partijske i državne vlasti, osiguravanje i nadzor vanjskih granica te osiguravanje poduzeća sa vojnom proizvodnjom.¹⁴ Potkraj 1945. godine, KNOJ je brojio oko 120 000 vojnika. Statistički podaci iz arhiva Komande KNOJ-a donose podatke o obračunu s narodnim neprijateljima i kontrarevolucionarima, iz kojih je vidljivo da je od 1948. do 1951. godine ubijeno je ili zarobljeno 35.846 naoružanih gerilaca na području Jugoslavije – ustaša, četnika, balista i drugih, svrstanih pod zbirnim pojmom „špijuna i izdajnika“.¹⁵

¹¹ W. Klinger, *Teror narodu*, 120.

¹² W. Klinger, *Teror narodu*, 116-120.

¹³ W. Klinger, *Teror narodu*, 113.

¹⁴ Gordan Akrap, *Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja* (dalje: *Mač i štit u rukama Partije*), National security and the future, Vol. 11 No. 4, 2010., 186.

¹⁵ G. Akrap, *Specijalni rat 2.*, 25.

2. OZNA U OBRAČUNU S „NARODNIM NEPRIJATELJIMA“

Nakon završetka rata, 1945. godine, tijela nove službe sigurnosti su ustrojena usporedno sa zauzimanjem teritorija da bi se nakon toga moglo pristupiti obračunu s neprijateljem. Ne postoje pouzdani podaci o broju stradalih u Drugom svjetskom ratu, ako uzmemo u obzir i one protjerane uslijed promjene državnih granica Jugoslavije - Nijemce, Talijane i Mađare, kao i činjenicu da su komunisti popisivali samo one koji su stradali vezano uz partizanski pokret.¹⁶ Zapisi stranih diplomata iz zapadnih zemalja svjedoče o okrutnosti postupanja OZNE pa je tako britanski veleposlanik Ralph Stevenson u izvješću od 7. siječnja 1946. ustvrdio da je Ozna politička sigurnosna policija s neograničenom moći. *Donedavno* "su „čak i niži zapovjednici imali pravo likvidacija prijekim putem. Ta „država u državi“ odgovorna je jedino J. Brozu Titu. Građani žive u strahu, a njezina prisutnost, rečeno je, osjeća se svuda."¹⁷

Neposredno nakon rata, OZNA je posredstvom KNOJ-a provodila masovne likvidacije pod pojmom „čišćenja“ u svim važnijim mjestima. Nerijetko su u takvim čišćenjima stradavali ljudi koji su tek bili pripadnici druge političke stranke. U dokumentima o osnivanju OZNE, navedeni su i ciljevi prema kojima OZNA djeluje: „borba protiv špijuna, diverzanata, terorista i drugih antinarodnih elemenata u NOP...“. Time su pored poznatih neprijatelja, komunisti naredili OZNA-i primjenu svih raspoloživih mjera, uključujući i one „najoštrije“, protiv političkih protivnika Partije koji su bili dio partizanskog pokreta.¹⁸

Ukratko, narodni neprijatelji su ponekad bili svi oni koji nisu bili aktivni sudionici NOP-a. Mladi kadrovi OZNE upućeni su na školovanje u Sovjetski Savez, u visoku školu NKVD-a u Moskvi. Jedna od najznačajnijih metoda usvojenih iz Moskve bila je da bi na svakih 10 građana trebao djelovati jedan povjerenik OZNE.¹⁹

Kako su čišćenja izgledala u praksi vidljivo je iz brzojava koji je 17. svinja 1945. godine Aleksandar Ranković, uputio načelniku OZNE za Hrvatsku, Ivanu Krajačiću Stevi: *Vaš rad u Zagrebu je nezadovoljavajući. Za 10 dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo 200 bandita. Iznenađuje nas ova neodlučnost za čišćenje Zagreba od zlikovaca. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima...Međutim, šef II Otsjeka zagrebačkog odjeljenja ima neki svoj stav. Njega i inače*

¹⁶ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 43.

¹⁷ Zdenko Radelić, *Ozna/Udba – drastičan obračun s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih)*, Historijski zbornik, Vol. 70 No. 1, 2017., 117.

¹⁸ G. Akrap, *Mač i štit u rukama Partije*, 182

¹⁹ W. Klinger, *Teror narodu*, 123.

*smjenjujemo s ove dužnosti....Ovu depešu pokazati Vladi (Vladimiru Bakariću-op.a.), potvrdite prijem i budite češće u kontaktu s nama.*²⁰

Krajem 1944. godine, OZNA je započela s konačnim pripremama za obračun s narodnim neprijateljima. Nakon ulaska u Srbiju i zauzimanja Beograda, 20. listopada 1944. godine, Narodnooslobodilačka vojska zauzela je čitav istočni dio Jugoslavije. Prvotna akcija bila je obračun sa Ustašama i svim institucijama NDH, zatim zauzimanje zapadnog dijela zemlje sve do Istre i Primorja.²¹ Prema sporazumu s Glavnim štabom sve mjere za likvidaciju neprijatelja preuzima OZNA, koja treba izraditi popise, oformiti kadar i povjeremike.²²

2.1. Ustaše, institucije NDH

Napredovanjem partizanskih jedinica, praćenih jedinicama sovjetske i bugarske armije i povlačenjem oružanih snaga NDH, započinje povlačenje stanovništva iz raznih krajeva iz Dalmacije i BiH. Veliki broj ljudi odlučuje napustiti svoje domove, što zbog neslaganja s novom vlasti, što zbog straha pa postoje svjedočanstva kako *je narod bježao u pravoj panici pred samim glasinama o dolasku partizana, koji su preuzimali pojedina mjesta u najkrvavijoj i najokrutnijoj sili i zločinu*. Većina njih povlači se prema Zagrebu, pa odatle dalje na zapad, očekujući zaštitu Zapada. Već u listopadu 1944. započinje povlačenje vojske NDH iz Dubrovnika, Trebinja i Pelješca. Ulaskom partizanskih jedinica u Dubrovnik, 25. i 26. listopada 1944. godine, započela su uhićenja potencijalnih protivnika nove vlasti. Svi su, bez sudske osude likvidirani na otočiću Daksi.²³

Unatoč brojnim pokušajima da se osnuje antikomunistička koalicija, koja će zaustaviti napredovanje partizana i uvjeriti Saveznike da pruže potporu, svaki od tih pokušaja završio je neslavno. Zato se vodstvo NDH odlučilo za povlačenje 5. svibnja 1945. godine. Ustaška propaganda imala je za cilj uvjeriti što više civila na povlačenje, kako bi uvjerali Saveznike da većina naroda podržava njihovu vlast. Vlada NDH, visoki državni dužnosnici, crkveni dostojanstvenici i predstavnici kulturnog života napustili su Zagreb 6. svibnja. 1945. godine.

²⁰ G. Akrap, *Mač i štit u rukama Partije*, 187.

²¹ W. Klinger, *Teror narodu*, 135.

²² Z. Radelić, *Ozna/Udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)*, 62.

²³ Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i "križni put" u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006., 13.

Brojni svjedoci opisali su svoja sjećanja na ove događaje: *Dokle mi je oko dopiralo naprijed i natrag, crnila se je cesta zakrčena vojnicima u manjim ili većim postrojbama ili osamljenima, civilima obaju spolova i svake dobi, automobilima, kolima, biciklima...*²⁴

Posljednje postrojbe napustile su Zagreb 8. svibnja 1945. godine, isti dan kada će u njega ući partizanske jedinice. Kretali su se Slovenijom, preko Celja i Dravograda, želeći što ranije doći do zamišljenih spasitelja, Engleza i Amerikanaca. Na sve moguće načine, zapovjedništvo oružanih snaga NDH, pokušavalo se diplomatskim putem probiti do sigurne zone, ali na putu su im stajale partizanske jedinice, koje su počele pristizati u sve većem broju. Josip Broz Tito je u nekoliko navrata slao naredbe da se ustaše nikako ne smiju izvući te da im je primarni zadatak prekinuti sve veze s Austrijom.²⁵ U Dravogradu su zaustavljeni od strane bugarske vojske koja im je sugerirala prolazak preko Bleiburškog polja. Tako su i nastavili, te 14. svibnja 1945. godine stigli do mjesta Bleiburg, udaljenog tek nekoliko kilometara od austrijske granice. Na tom području nalaze se tada tri vojske, jugoslavenska, britanska te vojska NDH. Sljedeća dva dana vođeni su pregovori. Britanski general u svojim sjećanjima navodi da nije bilo opcije da Englezi preuzmu ljude iz kolone budući da, prema prethodnim dogovorima, zbog njihove suradnje s Nijemcima i protiv jugoslavenske vojske, oni trebaju postati jugoslavenski zarobljenici.²⁶ Britanski vojno-politički vrh bio je odgovoran za takvu sudbinu hrvatskih zarobljenika. Prema sačuvanoj dokumentaciji Britanci su *sve vojne zarobljenike hrvatskog porijekla, bez izuzetka, smatrale ne samo neprijateljskom, osovinskom, već i zločinačkom grupacijom, koja ne zaslužuje tretman po načelima međunarodnog i ratnog prava.*²⁷

Tako je izvršena predaja oko 70 000 zarobljenika jugoslavenskog vojsci od strane Britanaca, ali većina ih je zarobljena na području Slovenije, a oni su krenuli u obračun s njima kao s narodnim neprijateljima. Veliki dio zarobljenika, i vojske i civila, nije se uopće mogao probiti do austrijske granice te je predaja započela i na slovenskom teritoriju. Većinu zarobljenih poslana je u prihvatne logore u Mariboru, a manji dio u Celje i Zagreb.²⁸ U slovenskim logorima Maribor i Celje, započela su prva saslušanja ratnih zarobljenika. Svi vojnici koji su imali visoke činove u NDH, u pravilu su likvidirani bez suđenja u mnogobrojnim neoznačenim grobnicama. Najveća poznata grobnica visokih časnika i zapovjednika vojske

²⁴ M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i "križni put" u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, 25.

²⁵ Slavko Goldstein, Ivo Goldstein, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, Novi liber, Zagreb, 2011., 142.

²⁶ M. Grahek Ravančić, *Bleiburg i "križni put" u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, 30-44.

²⁷ Zdravko Dizdar, *Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (U povodu 60. obljetnice)*, Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 32 No. 1, 2005., 148.

²⁸ S. Goldstein, I. Goldstein, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, 149. – 152.

NDH je u Teznom pokraj Maribora.²⁹ U prvim danima lipnja, na Kočevskom Rogu je prema dostupnim podacima, je likvidirano nekoliko desetaka tisuća zarobljenih hrvatskih domobrana i ustaša, slovenskih domobrana, crnogorskih i srpskih četnika.³⁰ Ostala masovna smaknuća u Sloveniji obavljena su u okolini sela Foče, Ptuja te pokraj Škofje Loke. U Hrvatskoj, najveća masovna grobnica vjerojatno se nalazi u Maceljskoj šumi, nedaleko od granice sa Slovenijom, a s novijim istraživanjima otkrivaju se i nove grobnice diljem države.³¹ Od ostalih koji su preživjeli formirana je kolona u kojoj su njih oko 40 tisuća nastavili put povratka kroz Jugoslaviju. Putem su provjeravani u brojnim usputnim tranzitnim i sabirnim logorima, te se poneke izdvajalo i zatim likvidiralo na zajedničkim stratištima ili u masovnim grobnicama. Preživjeli su upućivani u brojne zarobljeničke logore. Zbog svih mučenja, izgladnjivanja, pljačkanja i ubijanja, sam povratak naziva se i *križni put*.³²

Glavni izvršitelji ovih zločina bili su pripadnici OZNE i KNOJ-a. Predstavnici jugoslavenske OZN-e, nakon sastanka i usmenog dogovora sa Aleksandrom Rankovićem kao načelnikom, sastali su se i s Titom, koji im je izdao neke usmene naredbe i uputio ih u Zagreb, gdje su se sastali sa zapovjednicima postrojbi Jugoslavenske armije. Nakon dogovora s njima stigli su u Sloveniju, povezali se s OZN-om na terenu i s postrojbama JA tamo te su bitno utjecali na postupanje sa zarobljenicima i na njihove likvidacije, a najmasovnijim likvidacijama su i nazočili.³³ OZNA je uglavnom provodila istragu i vršila ispitivanja zarobljenika, a KNOJ bi izvršavao likvidacije. OZNA je bila ključan faktor u donošenju odluka o postupanju sa zarobljenicima što je vidljivo iz telegrama koji 21. srpska divizija JA šalje 21. svibnja. 1945. godine: *Za OZNU. Uхватili smo 2000 hiljade Jugoslovenskih Nemaca iz Princ Eugen - pancner divizije. Hitno javite šta da radimo.* Istog dana iz OZNE I. JA odgovoreno im je : *Sve iz Princ Eugena likvidiraj, a ostalo šalji u logor.*³⁴

Rukovodstvo KPJ poticalo je zapovjednike postrojbi koji su pratili zarobljenike na mržnju prema njima i osvetničke pothvate, a to se provodilo također preko organa OZNE. Svoju ulogu odigrala je OZNA i u logorima koji su bili osnivani za zarobljenike i od kojih je svaki morao imati i organ OZNE. Također, pripadnici OZNE su bili ti koji su izdavali naputke o postupanju sa zarobljenicima, smještaju istih te daljnja djelovanja. Ponekad je dolazilo i do

²⁹ S. Goldstein, I. Goldstein, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, 156.

³⁰ Vladimir Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini, Bleiburg i Folksdojčeri*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013., 14.

³¹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 45.

³² Martina Grahek Ravančić, *Izručenja zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39 No. 3, 2007., 544.

³³ Z. Dizdar, *Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova*, 154.

³⁴ Z. Dizdar, *Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova*, 156.

razilaženja između rukovodstva armije i OZNE po pitanju postupanja sa zarobljenicima, jer su prvi htjeli da se određena skupina odmah likvidira, a drugi da se između njih izaberu zločinci i strijeljaju.³⁵ Kada govorimo o konkretnim brojkama zarobljenika u logorima, iste nalazimo u OZNINIM izvješćima za područje cijele Jugoslavije. Tako je iz izvješća jednog opunomoćenika OZNE za Jugoslaviju iz 1945. godine upućenog Aleksandru Rankoviću, načelniku OZNE vidljivo da se u 52 stalna logora na području Jugoslavije nalazilo 115.440 ratnih zarobljenika, od kojih 16.030 i 3490 domobrana.³⁶

Bleiburška tragedija ostala je u kolektivnoj svijesti simbol patnje i stradanja hrvatskog naroda.

2.2. Njemačka nacionalna manjina

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Kraljevini Jugoslavije živjelo je 495 000 pripadnika njemačke nacionalne manjine. Prema popisu iz 1948. godine, na području Federativne Narodne Republike Jugoslavije 55 337 osoba izjasnilo se pripadnicima njemačke nacionalnosti. Nakon popisa stanovništva iz 1953. godine vidi se blagi porast broja Nijemaca na 60 536, ali nakon toga slijedi snažniji i kontinuirani pad broja pripadnika. Na popisu iz 1981. godine, tek se 8 712 ljudi izjašnjava pripadnicima iste na području Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije., što je drastičan pad u samo 50 godina, ako uzmemo u obzir podatke iz 1931. godine.³⁷ Tijekom 1944. i 1945. godine Treći Reich evakuirao je oko 110 000 *folksdojčera*³⁸ s teritorija NDH, dok je preostali dio njemačke nacionalne manjine ostao u svome zavičaju. Tu ih je zatekla nova jugoslavenska vlast, te ih je logikom kolektivne krivnje podvrgnula masovnom progonu a njihova je sudbina, nesumnjivo bila vezana isključivo uz propast njemačkog Trećeg Reicha.³⁹ Unatoč tome što je na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 29. studenog 1943. godine, donesena odluka prema kojoj su svi građani, bez obzira na nacionalnu ili etničku pripadnost imali osigurana građanska prava, pa samim time i svi pripadnici nacionalnih manjina, već sljedeće godine dolazi do preokreta u politici prema njemačkoj nacionalnoj manjini kada se na zasjedanju AVNOJ-a donosi odluka o prijelazu neprijateljske imovine u državno vlasništvo.

³⁵ Z. Dizdar, *Prilog istraživanju problema bleiburga i križnih putova*, 129.

³⁶ Z. Dizdar, *Prilog istraživanju problema bleiburga i križnih putova*, 170.

³⁷ Adam Tuković, Sonja Erceg, *Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji*, Essehist, Broj 8, 2016. 102.

³⁸ Naziv za pripadnike njemačke etničke skupine izvan Njemačke i Austrije, ponajprije u istočnoj i jugoistočnoj Europi koji je nakon Drugog svjetskog rata dobio negativno značenje u Jugoslaviji

³⁹ V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, 32.

Na temelju te odluke donesen je i *Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije*, 9. lipnja 1945. godine prema kojem je nova vlast preuzela svu imovinu na tlu novonastale države, koja je do tada pripadala Trećem Reichu i njegovim državljanima.⁴⁰ Izvršenju ovog Zakona bili su pošteđeni samo Nijemci koji su sudjelovali u partizanskom pokretu ili u Narodnooslobodilačkoj vojsci.⁴¹ Pod tom stigmom narodnih neprijatelja sustavno su im oduzimana i građanska prava prema *Zakonu o državljanstvu* iz 1945. godine prema kojemu se državljanstvo može oduzeti pripadniku onih naroda čije države su bile u ratu protiv Jugoslavije. Zato su započele i masovne deportacije Nijemaca koje su trajale do ljeta 1945. godine kada su Saveznici zatvorili svoje granice pa je Jugoslavija bila prisiljena otvarati logore kojih je do 1948. godine bilo otprilike sedamdesetak, najviše na području Slavonije i Vojvodine. Nakon preuzimanja vlasti u pojedinim naseljima, prema uputama OZNE za Hrvatsku, jedinice KNOJ-a uhićivale su folksdojčere i predavale ih u logor Komande područja.⁴² OZNA II. za Hrvatsku u dopisu iz siječnja 1945. godine daje upute OZNI za Slavoniju, o postupanju sa pripadnicima njemačke manjine: *Po oslobođenju ovih krajeva nijedan Švaba ne smije ostati, već svaki ili u Njemačku, ili u logore, a zločince hapsiti i kazniti...*⁴³ Prema podacima za Jugoslaviju, od oko 195 000 folksdojčera koji su ostali, 170 000 bilo ih je internirano u logore do 1948. godine. Logori su bili podijeljeni na radne, sabirne, bolničke i dječje, a najveći na poručju SR Hrvatske su bili oni u Valpovu, Đakovu, Krndiji, Josipovcu i Tenji.⁴⁴ U tim logorima stradalo je između 50 i 60 tisuća pripadnika njemačke nacionalne manjine. Do kraja 1948. godine su logori raspušteni, ali položaj folksdojčera se niti tada nije poboljšao.⁴⁵

2.3. Talijanska nacionalna manjina

Kada govorimo o pripadnicima talijanske nacionalne manjine možemo utvrditi da su oni nakon rata prošli nešto blaže u odnosu na pripadnike njemačke manjine, ali također se radi o masovnom iseljavanju stanovništva talijanske nacionalnosti. Područje koje je većinom bilo naseljeno pripadnicima talijanske manjine bila je Istra, napose zapadna strana, koja je nakon Drugog svjetskog rata imala neriješen državno-pravni status u odnosu između FNRJ i Republike Italije, a nešto ih je bilo naseljeno i u okolici Zadra. Osim navedenoga, i na tom

⁴⁰ A. Tuković, S. Erceg, *Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji*, 103.

⁴¹ V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, 46.

⁴² Vladimir Geiger, *Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. - 1947.*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 38 No. 3, 2006., 1082.

⁴³ V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, 32.

⁴⁴ A. Tuković, S. Erceg, *Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji*, 105.

⁴⁵ V. Geiger, *Josip Broz Tito i ratni zločini*, 41.

području došlo je do odmazde jugoslavenskih vlasti koji su vršili represiju nad fašistima, talijanskom intelektualnom elitom i Talijanima koji su se nakon Rapallskog sporazuma doselili u Istru.⁴⁶ Naime, još 1941. godine, KPJ kao temeljnu zadaću za područje Istre, koja se tada nalazi pod fašističkom vlašću, navodi povrat otuđenih hrvatskih krajeva. Kao ideja za pokretanje ustanka u Istri poslužio je zaključak Josipa Broza Tita kako se Istra i Slovensko primorje neće moći sjediniti s maticom zemljom diplomatskim putem, već će jedino moguće rješenje njihova sjedinjenja s Hrvatskom i Slovenijom biti njihovo vojno oslobađanje.⁴⁷

Nakon kapitulacije Italije, 8. rujna 1943., javlja se netrepeljivost između Talijana i Hrvata. Postojala je i krajem rata iz razloga što su Talijani opredijelili za politiku čekanja, izbjegavajući sukobe s Nijemcima. Nakon kapitulacije Italije, ta netrepeljivost se produbljuje zbog neriješenog državno-pravnog statusa Istre koju hrvatski komunisti vide u okviru Jugoslavije, a Talijani u okviru Italije.⁴⁸ Određeni dio Talijana koji su prihvatili NOP ušao je u formiranje vlasti i partijski sustav. Krajem 1943. u listu *Il Giornale* objavljen je kolektivni stav Talijana koji su bili pripadnici NOP-a, pa tako tvrde da Istra pridruživanjem Jugoslaviji dobiva svoju slobodu a talijanska će manjina tamo imati jednaka prava kao i ostali narodi u Jugoslaviji. Kapitulacijom Italije, dolazi do sveopćeg antifašističkog ustanka predvođenog od strane istarskih Hrvata, kojim je oslobođena gotovo cijela Istra. U ovom ustanku bilo je razoružano gotovo 9 000 talijanskih vojnika, a u pokretu je sudjelovalo je 18 000 ljudi, predvođenih partijskim i ostalim organizacijama NOP-a.⁴⁹ Donesene su i privremene odluke o pripojenju Istre Hrvatskoj, iako gledajući s pravne strane, nisu bile u potpunosti valjane. Talijanima su se priznala određena prava kao što su jezik, vlastite škole i tisak, no kako bi se zaštitilo demografsko pitanje za Hrvate, odlučeno je da će Talijani doseljeni nakon 1918. biti vraćeni u Italiju.⁵⁰ Tijekom svibnja i lipnja 1944. godine, Nijemci povlače veći dio svojih jedinica iz Istre, mobilizirajući ih na talijanska bojišta. Takvo stanje s oduševljenjem dočekuju partizanske jedinice, čime je bitno olakšano njihovo djelovanje u Istri.⁵¹ Nakon osvajanja Istre i Trsta od strane NOP-a krajem travnja i početkom svibnja 1945. godine, započele su diplomatske borbe koje su rezultirale pripajanjem cijele Istre Jugoslaviji.⁵² Od kapitulacije

⁴⁶ Rapalskim ugovorom između Kraljevine SHS, koja se u međuvremenu dobrovoljno udružila s Kraljevinom Crnom Gorom i Kraljevinom Srbijom u jedinstvenu državu, i Italije od 12. studenoga 1920.godine, Italiji je pripala cijela Istra i Trst.

⁴⁷ Darko Dukovski, *Istra: kratka povijest dugog trajanja*, Istarski ogranak DHK, Pula, 2004., 168.

⁴⁸ Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st (1918. - 1947.)*, Leykam International, Zagreb, 2010., 75.

⁴⁹ Ivan Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945.* Zagreb: Školska knjiga, 1978., 177.

⁵⁰ D. Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st.*, 82.

⁵¹ I. Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945.*, 234.

⁵² Darko Darovec, *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula 1997., 88.

Italije, a osobito od 1945. do 1955. godine, između 80 i 90 posto prijeratnih stanovnika talijanske nacionalnosti, iselio je iz Istre, Rijeke i Zadra. Veliku većinu iseljenika čine autohtoni Talijani.⁵³ Brojke govore o čak 200 tisuća iseljenih Talijana.⁵⁴ Fenomen masovnog iseljavanja Talijana u historiografiji je poznat kao talijanski egzodus, pa ne čudi da postoje velike manipulacije brojkama o istome, ovisno radi li se o talijanskim izvorima, koji žele naglasiti dramatičnost egzodusa, ili jugoslavenskih koji ga umanjuju.⁵⁵

2.4. Obračun s Četnicima i ostale srpske antikomunističke snage

Kada govorimo o jugoslavenskom obračunu s četnicima, misli se na one snage koje su htjele obnovu Kraljevine Jugoslavije s kraljevskom dinastijom Karađorđević na čelu. Nakon što su partizani osvojili Srbiju i Dalmaciju, uslijedila je priprema NOVJ za pokret prema zapadu Jugoslavije, kako bi porazili ostale protukomunističke snage među kojima su; *Srpske četničke jedinice* (Jugoslavenska vojska u Otadžbini – JVuO), *Srpski dobrovoljački korpus* (SDK), četnici pod komandom Pavla Đurišića, lički četnici pod komandom Dobroslava Jevđevića i *Dinarska četnička divizija* Momčila Đujića.⁵⁶ Najbrojnije snage bile su JvuO tj. četnici generala Dragoljuba „Draže“ Mihailovića, čiji se broj procjenjuje na oko 25 tisuća prema podacima iz kolovoza 1944. godine.⁵⁷ Draža Mihailović i njegovi četnici imali su snažnu potporu Saveznika, pa su Dražu Mihailovića primjerice u britanskim medijima uspoređivali čak s Robinom Hoodom.⁵⁸ Što se tiče JvuO, tijekom 1943. i 1944. godine, zabilježeni su brojni primjeri prelaska u NOVJ, koje je bilo dozvoljeno svima koji nisu bili odgovorni za nečije stradanje i koji nisu imali vrhovnu vojnu odgovornost za kolaboraciju.⁵⁹ Povjesničar Milan Radanović tako piše da je uobičajena praksa postupanja sa četnicima bila ili inkorporacija u NOVJ, ili njihovo puštanje kućama, pa je tako većinski dio JvuO preživio rat. Jedinice JVuO povlačile su se iz Srbije u Bosnu, dok su se ostale srpske i crnogorske protukomunističke postrojbe kretale prema Sloveniji, gdje je trebalo stvoriti područje slobodno od komunista i dočekati kraj rata. General Draža Mihailović, nije se slagao s idejom

⁵³ Franko Dota, *Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke*, Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, Vol. 6 i 7 No. -, 2012., 79.

⁵⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 53.

⁵⁵ F. Dota, *Od usuda povijesti do fatalne greške*, 83.

⁵⁶ Kosta Nikolić, *Obračun Titova režima s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata* (dalje: *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*), Časopis za suvremenu povijest, Vol. 44 No. 3, 2012., 631.

⁵⁷ Milan Radanović, *Kazna i zločin: Snage kolaboracije u Srbiji, odgovornost za ratne zločine (1941-1944) i ratni gubici (1944-1945)*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2015., 555.

⁵⁸ Mario Jareb, *How the West Was Won – Jugoslavenska izbjeglička vlada i legenda o Draži Mihailoviću*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 38 No. 3, 2006., 1046.

⁵⁹ M. Radanović, *Kazna i zločin*: 193.

povlačenja vojske prema Istri i Sloveniji, budući da je održavao pregovore sa američkom vojskom. Naime, američki pukovnik Robert H. McDowell, djelatnik američke obavještajne uvjeravao Mihailovića da Crvena armija neće ući u Jugoslaviju, a ako se to ipak nekim slučajem dogodi, obećavao je da će to značiti sukob između SAD-a i Sovjeta. Zato je Mihailoviću predlagao da treba čekati do tog novog sukoba, prikupiti svoje snage na određenom teritoriju, predlažući Banja Luku kao idealno područje, te provesti njihov preustroj prije odlučujućeg sukoba. McDowell je još istaknuo da je JVuO izgubila građanski rat, ali da još uvijek može ostvariti politički uspjeh kroz borbu s komunistima, za što će biti potpomagani i od američke strane. Zato je predlagao Mihailoviću da u Banjoj Luci osnuje svoju vladu, koju će Amerikanci priznati kao legitimnu. Osim toga, kako američke snage budu napredovale sa zapada, one će četnicima osigurati svu potrebnu potporu.⁶⁰ Suprotnog stajališta bio je Dimitrije Ljotić koji je iz ureda u Beču radio na osnaživanju vlastitog političkog pokreta. Prema njegovoj zamisli, sve protukomunističke snage na tom području trebalo je ujediniti na osnovi nacionalnog jugoslavenstva. Te protukomunističke snage trebale su stvoriti slobodno područje u Italiji, dovoljno blizu zapadnim Saveznicima, a dovoljno daleko od Sovjeta i to je područje trebalo postati temelj za povratak kralja Petra II. Karađorđevića u Jugoslaviju.⁶¹ Prvi je protiv Mihailovićevih ideja nastupio vođa crnogorskih četnika, Pavle Đurišić, te se zalagao za koncentraciju svih srpskih protukomunističkih snaga u Sloveniji, obzirom na veliki broj izbjeglica u jako lošem stanju. Također, i Dimitrije Ljotić pokušavao je voditi pregovore s Mihailovićem, koji su završili neuspjehom budući da je Mihailović odlučno odbijao slanje svojih jedinica na zapad. No, ipak je postavio Miodraga Damjanovića za komandanta Istaknutog dijela Vrhovne komande za Sloveniju sa zadatkom da pod svoju komandu stavi sve nacionalne snage, te je uputio pisma Ljotiću, Đujiću i Jevđeviću, pa tako u pismu upućenom Jevđeviću iskazuje i moralnu potporu njihovim nastojanjima: *Glavno je u našoj borbi postići jedinstvo svih nacionalnih snaga. Na tome treba svi zajednički da radimo. Potpomažite se bratski međusobno. To je sve što mogu da Vam kažem.*⁶² Ofenziva partizanske vojske započela je 27. travnja 1945., a glavni cilj bilo je zauzimanje Trsta i Slovenskog primorja. Zato general Damjanović 29. travnja izdaje naredbu o povlačenju svih nacionalnih snaga iz Vipavske doline na desnu obalu rijeke Soče, pri čemu su poduzete mjere osiguranja od prodora partizana. Planirano je bilo da pokret započne u ponoć između 29. i 30. travnja. General Mihailović nije bio upoznat s navedenim naredbama.

⁶⁰ K. Nikolić, *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*, 632.

⁶¹ K. Nikolić, *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*, 633.

⁶² K. Nikolić *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*, 635.

U međuvremenu, mijenja se i stav zapadnih Saveznika. Novi američki predsjednik Harry Truman izjavljuje kako se ne želi uplitati u ratove na Balkanu. Isto je stajalište zastupao britanski feldmaršal Harold Alexander, vrhovni zapovjednik savezničkih snaga na Sredozemlju. Jedini koji je bio razočaran takvim stavovima bio je britanski premijer Winston Churchill.⁶³

Slovenski domobrani, dijelovi Srpskog dobrovoljačkog korpusa, crnogorski četnici, kao jedinice koje se nisu uspjele prebaciti u Italiju, sve skupa najvjerojatnije oko 30 000 ljudi, doživjeli su tragičnu sudbinu. Ta grupa krenula je u proboj prema Kordunu i Bosanskoj krajini, u susret crnogorskim četnicima, kako bi se olakšalo njihovo kretanje prema Slovenskom primorju, te je uslijedio proboj te grupe kroz prostor u koji su nadirali partizani. Tako je grupa morala voditi borbe s nadmoćnom IV. jugoslavenskom armijom, a krajem travnja prekinuta je veza s vojskom Pavla Đurišića, koji je u međuvremenu pogubljen. Nakon dojave o stradanju crnogorskih četnika, grupa je krenula natrag prema Slovenskom primorju, vodeći borbe s partizanima. Zatim je donesena odluka da se grupa povuče prema Austriji. Ona je početkom svibnja prešla Karavanke i sva tri puka Srpskog dobrovoljačkog korpusa predala su se 12. svibnja britanskoj vojsci kraj sela Unterbergena na Dravi, a zatim su pripadnici tih snaga odvedeni u logor Viktring kraj Klagenfurta.⁶⁴ Crnogorski četnici zarobljeni u Sloveniji, streljani su od strane Jugoslavenske Armije u svibnju 1945. godine. Oni koji su se uspjeli probiti do Austrije, predani su partizanima od strane britanskih saveznika. Snage JA su tretirale crnogorske četnike kao snage kolaboracije, koje su do samog kraja sudjelovale na strani njemačkog okupatora i to još očiglednije nego četnici u Srbiji, te se nisu odazvali na dva poziva za amnestiju.⁶⁵ Također, britanci su jugoslavenskim vlastima predali i pripadnike SDK, za koje je odlučeno da budu pogubljeni, a brojka stradalih kreće se između tri i četiri tisuće.⁶⁶ Načelnik OZNE za Srbiju Slobodan Penezić-Krcun izdvojio je od srpskih zarobljenika koji su trebali biti strijeljani onu skupinu mlađih od 18 godina. Svi zarobljenici su podijeljeni po kotarevima obzirom na podrijetlo, a zatim su lokalni oficiri OZNE odlučivali o njihovoj sudbini i to je uglavnom bila njihova osobna odluka. Zarobljenici su prebačeni u okolicu Kočevskog roga u Sloveniji. Zatim su majoru Simi Dubajiću "Rankovićeve pomoćnici" izdali naredbu telefonskim putem da započne s likvidacijom zarobljenika.⁶⁷ Sudbina Draže Mihailovića i njegovih vojnika bila je vezana uz nerealnu

⁶³ K. Nikolić, *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*, 635.

⁶⁴ K. Nikolić, *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*, 636.-637.

⁶⁵ M. Radanović, *Kazna i zločin*, 496.

⁶⁶ M. Radanović, *Kazna i zločin*, 505.

⁶⁷ K. Nikolić, *Obračun Titova režima s monarhističkim protukomunističkim snagama*, 643.

odluku da, nakon izgubljenih borbi u Bosni, svoje postrojbe prebaci natrag u Srbiju, najdužim i najtežim putem, odakle su bili protjerani 1944. godine, polagajući sve nade u željenu intervenciju zapadnih saveznika. Bio je to šumoviti teren, prekoplaninski, koji je Mihailović izabrao očito pod pretpostavkom da se tamo ne nalazi veliki broj partizanskih vojnika. Sporo kretanje po takvom terenu, već iscrpljene Mihailovićeve vojske, dovelo je do njihovog konačnog sloma u borbama na Sutjesci i Zelengori u svibnju 1945. godine.⁶⁸ Postoje razni podaci o broju stradalih četnika u završnim borbama, ali realan je broj oko 3 tisuće istih, dok se general Draža Mihailović uspio spasiti bijegom i nastavio put prema sjeveru.⁶⁹ Dio zarobljenih četnika, njih čak 6 stotina, nije likvidirano već su, prema naredbi Josipa Broza Tita, pušteni iz logora u Šapcu jer su, prema Titovim riječima, prisilno uvučeni u četničke jedinice.⁷⁰ Jedna od važnijih operacija OZNE bila je hvatanje Draže Mihailovića koji se skrivao negdje u istočnoj Bosni. Uhićenje generala Draže trebalo je značiti konačan slom opozicije u Srbiji, budući da je Mihailović i nakon pobjede KPJ na izborima predstavljao vid simboličkog otpora protiv komunističkih vlasti. Samu operaciju je vodila OZNA za Srbiju, ali sam Aleksandar Ranković joj je pridavao iznimnu važnost, i osobno je sudjelovao u svim njenim fazama. Mihailović je naposljetku uhvaćen 13. ožujka 1946. godine i osuđen na smrtnu kaznu.⁷¹

2.5. Balisti

Narodnooslobodilačka borba na Kosovu i Metohiji vodila se u nešto drugačijim uvjetima nego u ostalim dijelovima Jugoslavije. Naime, tijekom Drugog svjetskog rata, dio tog područja je okupirala njemačka vojska uz podršku kolaboracijskih vojnih formacija. Njemačka vojska je u brojnim mjestima dočekana kao osloboditelj albanskog naroda. Jedan manji dio područja Kosova i Metohije bio je pod bugarskom okupacijom, dok je najveći dio držala Italija koja je onda svoj dio priključila Albaniji.⁷² U talijanskoj okupacijskoj zoni, nakon protjerivanja Srba, mnogi Albanci zauzeli su rukovodeće položaje, priznato im je pravo na korištenje jezika i dolazi do poboljšanja njihovog ekonomskog položaja. Nakon kapitulacije Italije, Nijemci zauzimaju čitavo ovo područje bez ikakvog otpora. Zato je veoma mali broj Albanaca sudjelovao u NOP-u, a u KPJ od ukupno 270 članova Partije samo

⁶⁸ M. Radanović, *Kazna i zločin*, 436.-440.

⁶⁹ M. Radanović, *Kazna i zločin*, 454.

⁷⁰ M. Radanović, *Kazna i zločin*, 468.-469.

⁷¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 25.

⁷² Milorad Vavić, *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji 1941-1945. godine* (dalje: *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji*), Časopis za suvremenu povijest, Vol. 19 No. 3, 1987., 51.

20 bili su Albanci.⁷³ Razlog možda leži i u tome što je Srbija stekla ovo područje 1913. godine kada je samo 20% stanovništva bilo srpske nacionalnosti, a jugoslavenska vlada je favorizirala srpsko i crnogorsko stanovništvo na štetu većinskog albanskog stanovništva.⁷⁴ Obzirom na nepopularnost partizanskog pokreta, a paralelno s njegovim jačanjem na području Jugoslavije, na prostoru Kosova i Metohije formiraju se *Druga prizrenska liga* i *Balli kombetar*, kao antikomunističke snage. Balli kombetar ili Nacionalni front osnovali su Albaniji 1942. godine političari, koji su u borbi za vlast smatrali NOP glavnim protivnikom. *Balli kombetar* imao je u planu stvaranje Velike Albanije te osvajanje dijelova jugoslovenskog i grčkog teritorija. Pripadnici ovog pokreta, koji se nazivaju još i balisti, prikazivali su se kao borci protiv okupatora a surađivali su s Nijemcima i Talijanima. Balli kombetar nije se dobro razvijao na Kosovu i Metohiji, a centar djelovanja bila je Priština. Tijekom 1944. godine utjecaj ove organizacije, kao i popularnost u narodu je jačao budući da su propagirali suradnju i bliske veze sa Saveznicima.⁷⁵ Tijekom 1944. godine, doista su se članovi organizacije sastali s Britancima, koji su im obećali pomoć ukoliko budu sudjelovali u borbama protiv Nijemaca. Balisti se protiv Nijemaca nikada nisu borili, ali su se zato pripremali za borbu s NOVJ. Obzirom na skoro napredovanje NOVJ i poraze Njemačke na svim bojištima, ujedinile su se sve antikomunističke snage na Kosovu i Metohiji; *Druga prizrenska liga*, *Balli kombetar* i Albanski narodni savez. Kada je počela operacija NOVJ na Kosovu, Albanci su pružali otpor uz pomoć njemačkih jedinica i oružja. Uz velike gubitke na obje strane, 23. studenoga 1944. godine NOVJ je proglasila oslobođenje Kosova i Metohije. Ranije, za vrijeme trajanja borbi započelo je širenje propagande od strane svih antikomunističkih albanskih organizacija. Osim poziva za mobilizaciju, tiskani su letci s parolama o etnički čistoj Velikoj Albaniji, uz stvaranje antijugoslavenskog raspoloženja.⁷⁶

Tijekom 1944. godine, u prvi plan su izbili *balisti*. Naime, budući da se nisu predali, počeli su surađivati s Velikom Britanijom računajući, kao na olakotnu okolnost, njihove stare sukobe sa SSSR-om. U prosincu 1944. godine oko 2 tisuće *balista* napalo je jugoslavenske postrojbe u mjestima Uroševac i Gnjilane i naveli ih na povlačenje. Taj napad pokazao je da su *balisti* bili brojni, dobro organizirani i dobro naoružani. Jedinice NOVJ nisu bile pripremljene na ove napade pa od Glavnog štaba traže da im se pošalje još vojnika. Od 27. siječnja trajala je ofenziva NOVJ sve do sredine veljače, kada je *Balli kombetar* konačno likvidiran kao

⁷³ M. Vavić, *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji*, 49.

⁷⁴ Jozo Tomašević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945- Okupacija i kolaboracija*, EPH Media, Zagreb, 2010., 181.

⁷⁵ M. Vavić, *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji*, 60.

⁷⁶ M. Vavić, *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji*, 61.

organizacija. Unatoč djelovanju manjih antikomunističkih grupa i tijekom 1946. i 1947. godine, nova vlast se ipak konsolidirala a u njoj su bili zastupljeni Srbi, Albanci, Crnogorci, Turci, Muslimani i ostali.⁷⁷

2.6. Antikomunističke snage u Sloveniji - Bela garda

Dana 9. svibnja 1945. godine, partizanska vojska ušla je u Ljubljano a prethodni dan napustile su je zadnje domobranske i njemačke jedinice. Naravno, postojale su određene snage u zemlji koje se nisu slagale s jugoslavenskom komunističkom vlasti i koje su još tijekom rata pružali otpor istoj. Tijekom rata te slovenske snage djelovale su uz oslonac na njemačku i talijansku vojsku. Talijansko je zapovjedništvo 1942. godine svim postojećim i budućim slovenskim protupartizanskim jedinicama naredilo da se organiziraju u Dobrovoljačku antikomunističku miliciju (Milizia volontaria anticomunista - MVAC). Ubrzo su organizirane i oružane jedinice u ruralnim područjima, tzv. Seoske straže (Vaške straže), koje su s vremenom prerasle u najbrojniju sastavnicu MVAC-a. Nakon kapitulacije Italije njemačka vojska je preustrojila različite slovenske naoružane skupine, uključujući i MVAC, u jedinstvenu skupinu Slovenskih domobrana i financirala ih i opskrbljivali oružjem. Do kraja rata bilo ih je oko 12 tisuća.⁷⁸

Sve slovenske antikomunističke snage među partizanima bile su poznate pod nazivom *Bela garda*. Završetak rata bio je za njih sudbonosan. Iz domovine su otišli zajedno s posljednjim vojnim jedinicama, a zatim su, premda su promijenili ime u Slovenska narodna vojska da bi pred Saveznicima prikriji kolaboracionističku suradnju, bili vraćeni u Sloveniju. Britanci su ih smatrali kolaboracionističkom vojnom formacijom, a ne ratnim zarobljenicima, vratili u Jugoslaviju, gdje su bili pobijeni.⁷⁹ Neke su ubili u blizini jugoslavensko-austrijske granice, ali većinu su odveli do područja Kočevskog Roga u Sloveniji, te ih nakon smaknuća bacili ih u tamošnje provalije.⁸⁰ Radilo se tu o brojnim izvansudskim smaknućima jer nisu bili održani nikakvi sudski procesi. Takva smaknuća zahvatila su u ratu i zbog rata 11 771 pripadnika Slovenskoga domobranstva i 151 pripadnika tzv. slovenskih četnika, 179 pripadnika *Policijskoga varnostnog zbora*, tj. kolaboracionističke policije u Ljubljanskoj pokrajini, i 2199 civila. Za 547 žrtava status nije jasan. Ukupno se radi o 14 999 osoba.⁸¹ Pripadnici

⁷⁷ M. Vavić, *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji*, 63.

⁷⁸ J. Tomašević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945*, 862.

⁷⁹ Zdenko Čepić, *Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 48 No. 3, 2016., 619.

⁸⁰ Jozo Tomašević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945*, 863.

⁸¹ Z. Čepić, *Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji*, 619.-620.

Jugoslavenske armije u Sloveniju su ušli više kao osvajači nego kao osloboditelji, počevši raspolagati s ratnim plijenom, naročito imovinom prognanih ili ubijenih civila. Također, smatrali su vojni čelnici da se kolaboracioniste premalo kažnjava.⁸² Obzirom da je u Sloveniji Narodna fronta postigla najlošiji rezultat na razini Jugoslavije, borba protiv narodnih neprijatelja tamo je protekla uz još veću represiju komunističkih vlasti nad zamišljenim i potencijalnim neprijateljima nove vlasti. Vođeni su brojni sudski procesi koji su se vodili pred vojnim sudovima a završavali su uglavnom smrtnim presudama. U najvećem sudskom procesu, tzv. božićnom procesu, optužene su bile 44 osobe za organiziranje oružanih kolaboracionističkih formacija 1942., od četničkih jedinica do Dobrovoljačke protukomunističke milicije i svećenika te je njih petoro bilo osuđeno na smrt vješanjem.⁸³

2.7. Mađarska nacionalna manjina

Kraljevina Jugoslavija raspala se u travnju 1941. godine. Hrvati su nakon toga zahtijevali povrat Međimurja u sastav hrvatske države, budući da je prema popisu stanovništva omjer Hrvata i Mađara bio 91,9% : 7,1%, na što Mađarska nije pristala, već je to područje od oko 775 m² anektirala već 14. travnja 1941. godine. Novoproglašena NDH nije priznala taj potez, te će pitanje Međimurja postati glavni razlog napetosti u odnosima između dvije države sve do 1945. godine.⁸⁴ Ubrzo je Mađarska i zakonskim aktom pripojila područja Međimurja, Bačke, južne Baranje i Prekomurja, a mađarske žandarske i vojne snage su početkom 1942. izvršile “raciju-čišćenje” teritorija u Novom Sadu i na prostoru Bačke blizu ušća Tise u Dunav, u kojem je stradalo više tisuća Srba i Židova.⁸⁵ Jačanjem partizanskog pokreta počinju i seobe Mađara u Hrvatskoj. Naime, tijekom 1944. i 1945. godine Mađari na području NDH dolaze u tešku egzistencijalnu krizu, pa se odlučuju seliti. Pripadnici partizanskog pokreta u pojedinim mjestima provodili su prisilnu mobilizaciju a bilo kakav otpor s mađarske strane završavao bi kažnjavanjem oduzimanjem imovine ili prisilnog protjerivanja. Nerijetko je otpor kažnjavan i pogublivanjem ili internacijom u logore, koji su postojali u okolici Lipika i Pakraca.⁸⁶ Uz pomoć SSSR-a, partizanske jedinice su svoje sjedište u rujnu 1944. godine premjestili u Vršac, u Banatu. Tada započinju teror na tom području. Za komandanta Vojne

⁸² Z. Čepić, *Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji*, 627.

⁸³ Z. Čepić, *Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji*, 629.

⁸⁴ Vladimir Geiger, Andrija Bognar, Laszlo M. Horvath, *Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./1945. i u poraću*, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb-Budimpešta, 2018., 17.-18.

⁸⁵ Árpád Hornyák, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj i susjednim zemljama i planovi za njihovu primjenu nakon Drugog svjetskog rata* (dalje: *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj*), *Casopis za suvremenu povijest*, Vol. 42 No. 1, 2010., 24.

⁸⁶ V. Geiger, A. Bognar, L. Horvath, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj*, 24.

oblasti Bačke, Banata i Baranje postavljaju Ivana Rukavinu, te započinju odmazdu prema preostalom mađarskom stanovništvu na tom području. U Subotici i okolici pogubili su partizani nekoliko tisuća Mađara, u Novom Sadu oko dvije tisuće, u Bačkom Petrovom selu oko šest stotina. U trima selima Šajkaške oblasti, partizani su proglasili Mađare kolektivnim krivcima te su sukladno tome muškarce pogubili a žene i djecu internirali u logore.⁸⁷ Najveći broj stradalih zabilježen je u onim naseljima u kojima su Mađari sudjelovali u događajima iz 1942. godine. Na posebnom su udari bili pripadnici Stranke strelastih križeva, kao nosioci okupacijske vlasti, ali i lokalno stanovništvo, iz odmazde ili nacionalnih razloga.⁸⁸ Također, partizanske jedinice izvele su pokolj nad Mađarima u Kneževim Vinogradima, Zmajevcu, Lugu i Suzi a u mjesto Nijemci, u južnoj Baranji, doseljeni su hrvatski i srpski kolonisti, pa su Mađari po prvi put od 10. stoljeća prestali biti većinsko stanovništvo.⁸⁹ Bilo je velikih mađarskih ljudskih gubitaka i u Slavoniji, ali ne postoje brojevi podaci o broju žrtava. Masovno iseljavanje provodili su partizani u jesen 1944. godine iz Bjelovara, Virovitice, Slatine, Grubišnog polja i Daruvara.⁹⁰ Prema podacima, u Mađarskoj se 1946. godine nalazilo oko 85 tisuća izbjeglica iz Jugoslavije. Broj stradalih Mađara razlikuje se budući da mađarska historigrafija iznosi broj od oko 40 tisuća stradalih, dok je jugoslavenska navodila duplo manju brojku od 20 tisuća stradalih. Josip Broz Tito na jednom obraćanju, nakon izvršenih pokolja, izjavio je: *Najstrožije, nastupili smo prema Nijemcima. Njih smatramo glavnim krivcima, oni su počinili strašne zločine u Jugoslaviji. Nasuprot njima, sa mađarskom manjinom postupili smo blago i prema jima smo pokazali velikodušnost.*⁹¹

3. OZNA I PROGLAŠENJE REPUBLIKE

Unatoč tome što je AVNOJ oduzeo legitimitet izbjegličkoj Kraljevskoj vladi, Tito je pod pritiskom Saveznika odlučio pristati na pregovore. Tako je dogovoreno osnivanje zajedničke vlade od članova NKOJ-a i kraljevske vlade 7. ožujka 1945. godine i raspisivanje izbora tri mjeseca nakon rata, uz međunarodno priznanje Jugoslavije. U praksi, naprotiv svemu na što su formalno pristali, KPJ nije pristajala na nikakve ustupke koji su se ticali općih demokratskih prava i sloboda već su, štoviše, težili uspostavi svoje diktature koju će samo

⁸⁷ V. Geiger, A. Bognar, L. Horvath, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj*, 31.-33.

⁸⁸ M. Radanović, *Kazna i zločin*, 588.

⁸⁹ V. Geiger, A. Bognar, L. Horvath, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj*, 21.

⁹⁰ V. Geiger, A. Bognar, L. Horvath, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj*, 22.

⁹¹ V. Geiger, A. Bognar, L. Horvath, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj*, 37.

potvrditi parlamentarnim sredstvima.⁹² Iako su saveznički vođe bili upoznati sa stanjem u Jugoslaviji, nakon rata nisu imali motivacije pretjerano se baviti unutarnjim prilikama iste niti promatranjem ispunjavaju li jugoslavenski vođe preuzete obveze i obećanja o demokraciji. Tek je Winston Churchill izvršio pritisak na sovjetskog vođu Josifa Visarionoviča Staljina u Potsdamu, podsjećajući ga da se odluke u Jugoslaviji ne provode i da još nisu provedeni slobodni demokratski izbori. Oporbene struje u Jugoslaviji polagale su nade u rezultate Potsdamske konferencije računajući da će saveznički vođe izvršiti pritisak na KPJ i postaviti određene uvjete, međutim nikakva odluka nije bila donesena.⁹³ Od 7. do 26. kolovoza zasjedala je Privremena narodna skupština (PNS), zamišljena kao prijelazno tijelo od AVNOJ-a do izbora za Ustavotvornu skupštinu.⁹⁴ U njoj je, prema nekim mišljenjima, bilo 17 opozicijskih zastupnika. Međutim, dizanjem glasa opozicijskih zastupnika te oživljavanjem ostataka brojnih grupacija koje su aktivno djelovale tijekom rata, kao i Katoličke crkve, o nužnosti postojanja višestranačja KPJ je uvidjela da je bilo kakva mogućnost političke koegzistencije nemoguća.⁹⁵

Izbori koji su slijedili, trebali su potvrditi odluke konferencije u Jalti i pokazati kako će buduća Jugoslavija biti izgrađena na demokratskim načelima. Budući da, prema svim predviđanjima, KPJ na potpuno slobodnim izborima ne bi osvojila većinu, njihove političke aktivnosti okrenule su se ka pripremanju zakonodavnih okvira koji će im pomoći u osvajanju vlasti. Privremena narodna skupština u ljeto 1945. donosi dva zakona; *Zakon o biračkim spiskovima* i *Zakon o izboru narodnih poslanika*. Zakonom o biračkim spiskovima izborna je pravo bilo oduzeto određenom broju osoba čije se ponašanje u ratu ocjenjivalo neprijateljskim i koji su se *trajno i aktivno borili protiv Narodnooslobodilačke vojske, odnosno Jugoslavenske armije, ili armije saveznika Jugoslavije*.⁹⁶ Zakon o izboru predstavnika u najviše zakonodavno tijelo počivao je na općedemokratskim načelima općem, jednakom, pravu glasa, tajnosti i neposrednosti glasanja. Dobna granica od 18 godina kao uvjet za stjecanje biračkog prava snižavala se kad je bila riječ o borcima vojnicima JA, koji su mogli glasovati čak i ako su imali manje od 18 godina i koji su mogli glasovati na mjestu na kojemu se nađu na dan izbora, bez obzira na to jesu li upisani u popis tog biračkog mjesta, što se smatralo kao problematična odredba zakona. Sukladno tim zakonima, brojne su osobe bile izbrisane iz evidencije popisa glasača pod optužbama da su surađivale s neprijateljima što je u

⁹² Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 71.

⁹³ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 71.

⁹⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 72.

⁹⁵ Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ, glavni procesi 1918.-1985.*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., 103.

⁹⁶ D. Bilandžić, *Historija SFRJ*, 73.

prijevodu značilo da se svima onima potencijalno nepoželjnima oduzimalo pravo glasa. Ukupno je iz biračkih popisa na području čitave Jugoslavije izbrisano 194 158 osoba.⁹⁷

Izbori su se obavljali putem saveznih i okružnih lista (samostalnih ili u sklopu savezne liste) za Savezno vijeće i zemaljskih lista za Vijeće naroda, a ne putem pojedinačnih kandidata. Za osvojeni mandat uzimala se u obzir apsolutna većina glasova.⁹⁸ Uzimajući u obzir spomenute Zakone, konstantni pritisak KPJ oko organizacije izbora i jasno prilagođavanje i podređivanje istih u svrhu svoje prevlasti, ostale oporbene stranke odlučile su se na bojkot izbora, čak i HSS koji je imao svoje predstavnike u PNS. U predizbornom periodu KPJ se zamaskirala pod Narodnom frontom s ciljem mobilizacije birača, ali ujedno i eliminacije političkog pluralizma.⁹⁹ Očekivano je na izborima prijavljena samo jedna savezna lista, lista Narodne Fronte, s Josipom Brozom Titom kao nosiocem a kao skup okružnih lista Narodna Fronta s poznatim partijskim licima na čelu. Tako je npr. na čelu liste u Hrvatskoj bio književnik Vladimir Nazor, što je trebalo naizgled predstavljati političku raznolikost.¹⁰⁰

OZNA je posebno bila aktivna uoči izbora kada je strogo kontrolirala pripadnike Jugoslavenske armije (JA) i civile koji su sa njima bili u kontaktu. Tako se u jednoj internoj naredbi OZNE, koja se odnosila na Bosnu i Hercegovinu navodi: *Čitajući vaš izvještaj primjećujemo da u pojedinim vašim jedinicama ima pojedinaca ili grupica koji javno, pred borcima ili građanima, govore da ne treba glasati za Tita, ili se pak poneko usudi pogrđnim rječima govoriti o Titu, ili pak pričaju da će pobijediti kralj, da će ta i ta federalna jedinica glasati protiv Tita. Ove grupe i pojedince nije dovoljno registrovati i kontrolisati mrežom. Istaknute slučajeve treba hapsiti, saslušati konkretno po ovom pitanju i predati javnom tužilaštvu predlažući primjerenu kaznu, jer mi nećemo i ne možemo dozvoliti da pojedini nastrani elementi, makar i rječima, javno negoduju protiv Narodnog fronta i nosioca liste, maršala Tita.*¹⁰¹

Uoči izbora za Narodnu skupštinu represija je bila ekstremno pojačana. Aleksandar Ranković je već krajem listopada 1945. zahtijevao oštrije postupke, pa tako šalje naredbu svim jedinicama OZNE u JA. Iako ovaj dopis nije sačuvan, iz sačuvanih dopisa nižih organa OZNE vidljivo je o čemu se radi. U naredbi komandantima i komesarima Ranković kaže : *Ne treba se baviti dubljim razrađivanjem, već je nužno brzo i energično reagirati, tj. sprovoditi*

⁹⁷ D. Bilandžić, *Historija SFRJ*, 73.

⁹⁸ Katarina Spehnjak, *Funkcioniranje „plebiscitarne demokracije“ u Hrvatskoj 1945.-1952. (Izborni aspekt organizacije legitimacijskog procesa)*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 23 No. 1-3, 1991., 219.

⁹⁹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 73.-74.

¹⁰⁰ K. Spehnjak, *Funkcioniranje „plebiscitarne demokracije“ u Hrvatskoj*, 220.

¹⁰¹ Kosta Nikolić, *Mač revolucije, OZNA u Jugoslaviji 1944.-1946.*, Službeni glasnik, Beograd, 2016., 196.

*hapšenje i istragu da se ustanovi odakle je parola potekla, ko je sve prenosi i na taj način likvidirati, odnosno odstraniti one koji šire neprijateljske parole kod nas. Da bi mogli pravilno da sprovedemo date direktive, mora se najveća pažnja posvetiti našem ilegalnom aparatu da bi se isti mogao u potpunosti koristiti u borbi protiv neprijatelja naše vojske. Moramo se rukovoditi geslom da vojsku imamo potpuno u rukama i da ne dozvolimo ni najmanjeg neprijateljskog rada u našim jedinicama. Ovu depešu je nužno dobro proučiti, sa istom upoznati komandante i komesare divizija, te istu poslije toga uništiti spaljivanjem. Raspisivanje depeše i ovog akta je strogo zabranjeno. Navedene direktive prenositi samo usmenim putem u stalnom dodiru i po pojedinim slučajevima.*¹⁰² Iz ove Rankovićeve naredbe, koja predstavlja prvorazredni povijesni izvor o djelovanju OZNE, vidi se i narav i spremnost KPJ da, bez obzira na sredstva, preuzme vlast u Jugoslaviji.

Obzirom da su oporbene stranke obznanile svoju odsutnost sa izbora zajedničkim priopćenjem, komunisti su na to reagirali dopunom izbornog zakona uvođenjem kutija bez liste, poznatih kao *crne* ili *čorave* kutije, s ciljem smanjenja veće odsutnosti birača a također i s ciljem prividne demokratskičnosti provođenja izbora. Glasovi ubačeni u tu kutiju, nisu se uzimali u obzir.¹⁰³ Izbori su naposljetku održani 11. studenoga 1945. godine i Narodna fronta je, očekivano, odnijela apsolutnu pobjedu. Ipak, ako se uzme u obzir broj birača koji nisu izašli na izbore i oni koji su glasali za crnu kutiju, vidljivo je da KPJ ipak nije imala apsolutnu općenarodnu podršku. Pridodavši tome još i uvjete u kojima je vođena predizborna kampanja, kao i sami izbori; promjene izbornih zakona, zastrašivanja, komunistička propaganda, kontrola sindikata, poduzeća, tiska i radija, sastavljanje izborne komisije, a na koncu i samo prebrojavanje glasova.¹⁰⁴ Ovi izbori uvelike su predstavljali, u jednu ruku igrokaz za SAD i Veliku Britaniju koje su na koncu 22. prosinca 1945. priznale izborne rezultate tek uz američku diplomatsku notu u kojoj se navodi da to nisu bili izbori u zapadnoeuropskom smislu riječi, u drugu ruku osvajanje svih institucija i tijela državnog aparata od strane KPJ prije nego otvoreno obznani svoju diktaturu.¹⁰⁵

¹⁰² K. Nikolić, *Mač revolucije*, 199.

¹⁰³ K. Spehnjak, *Funkcioniranje „plebiscitarne demokracije“ u Hrvatskoj*, 220.

¹⁰⁴ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.) Hrvatski pogled*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998., 277.

¹⁰⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 78.

4. REORGANIZACIJA OZNE

Odmah nakon donošenja Ustava FNRJ 1946. godine, dolazi i do reorganizacije OZNE. Tako dolazi do razdvajanja na civilne i vojne službe s nastankom i nekih novih službi; Uprava za istraživanje i dokumentaciju (UID) i Uprava državne bezbednosti/sigurnosti (UDBA), Vojno obavještajna služba (VOS) i Kontraobavještajna služba (KOS).¹⁰⁶

UDBA novom organizacijom, umjesto dotadašnjim djelovanjem pod Ministarstvom narodne obrane, počinje djelovati pod Ministarstvom unutarnjih poslova. Unatoč tome, djelatnici UDBe zadržavaju status vojnih osoba te nose odore s posebnim znakovljem sve do nove reorganizacije 1952. godine.¹⁰⁷ Istovremeno su i u drugim republikama ustrojene republičke UDBe koje su formacijski smještene unutar republičkih MUP-ova, ali pod izravnom nadležnošću savezne UDB-e. Služba je zadržala snažnu ideološku crtu pod izravnom kontrolom KPJ te strogi zapovjedni lanac s ishodištem u Beogradu.¹⁰⁸

4.1. Ustroj i djelovanje UDBe

UDBA je bila razgranata služba s podjelom poslova na osam odjela. Prvi odjel UDBe bio je izvještajni rad prema inozemstvu, što znači da se bavio organiziranjem i koordinacijom obavještajne aktivnosti prema drugim zemljama. Špijunirali su druge zemlje pomoću obavještajaca koji su bili uključeni u diplomatska i konzularna predstavništva. Drugi se odjel bavio borbom protiv unutrašnjih neprijatelja. Treći odjel UDB-e bilo je protuizvještajno djelovanje pa se bavio kontraobavještajnim poslovima kao što je otkrivanje obavještajaca inozemnih obavještajnih službi, njihovih djelatnosti i vođenje istraga protiv otkrivenih agenata. Četvrti odjel se bavio tehnikom, arhivom i dokumentacijom. Njihove zadaće bile su organiziranje i rukovođenje radioslužbe, u zemlji i inozemstvu, kontra-radio službe i radiotelegrafske škole. Taj odjel je morao i vršiti kontrolu nad poštom građana, telefonima, telegrafima, zatim osiguravati objekte, evidentirati agente, raspisivati potjernice, rukovoditi tehnikom, daktiloskopijom, vještačenjem, fotografijom. Peti odjel je vodio brigu o materijalno- finansijskom poslovanju. Šesti odjel se bavio osiguranjem partijskog i državnog vrha. Sedmi se odjel bavio kriptografskom zaštitom tajnih poruka. Izrađivali su šifrirane dokumente i provodili istraživanja na tom području. Posljednji, osmi odjel bavio se

¹⁰⁶ W. Klinger, *Teror narodu*, 145.

¹⁰⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 24-25.

¹⁰⁸ G. Akrap, *Mač i štit u rukama Partije*, 196.

kadrovima. Bio je podijeljen na dva odsjeka od kojih je jedan bio zadužen za organizacijska pitanja, a drugi za personalna pitanja.¹⁰⁹

Aleksandar Ranković je kao ministar unutarnjih poslova i prvi čovjek službe sigurnosti, bio protagonist svih akcija koje je ista poduzimala u razdoblju od 1946.-1949. godine. Od 1949.-1963. godine tu će ulogu preuzeti njegov dotadašnji zamjenik Svetislav Stefanović Čeća.¹¹⁰ Primarni zadatak UDBE bio je prikupljanje podataka o namjerama i aktivnostima stranih država ili bilo čega sumnjivoga što bi moglo ugroziti stabilnost Jugoslavije. Također, pod njenom ingerencijom bilo je praćenje stranih diplomata, potencijalno opasnog jugoslavenskog iseljeničtva, neprijateljstvo klera i borba protiv svih antisocijalističkih elemenata.¹¹¹

UDBA je imala svoje ljude u privrednim poduzećima, vanjskoj trgovini, diplomaciji i preko njih nadzirala njihov rad. Pod njenim povećalom bilo je javno djelovanje svakog građanina, svaka ustanova i njeni radnici.¹¹² Pod kontrolom UDBE bila je i sama Partija i njeni članovi. O tome svjedoči Milovan Đilas: „*No za društvo, pa i samu vladajuću partiju, bilo je razornije i poraznije što je tajna policija rasprostrla svoju kontrolu na sve oblasti, u sve pore, u porodice i privatni život. Moja prva žena Mitra intimno mi se žalila, 1947. da se čak i oni članovi CK Srbije, pribojavaju – paze šta će reći, kako se izraziti – pred svojim drugom koji rukovodi tajnom policijom. A kako li je tek bilo u unutrašnjosti, u srpskim komitetima?*“¹¹³

Iako ne postoje sigurni statistički podaci o broju pripadnika UDBE, pretpostavlja se da ih je na području Jugoslavije bilo oko 15 000.¹¹⁴ UDBA je reorganizirana ponovno nakon pada Aleksandra Rankovića, 1966. godine.

¹⁰⁹ Bože Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, A.D., Zagreb 2002., 96.-97.

¹¹⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 41.

¹¹¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 41.

¹¹² H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 345.

¹¹³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 23.-24

¹¹⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 60.

5. UDBA U OBRAČUNU S KOMINFORMOM

Upravo u obračunu KPJ s tzv. kominformovcima, priroda djelovanja UDBE i njene metode najviše izlaze na vidjelo. U razdoblju između 1948. i 1952. godine, najočitija je UDBA-ina uloga u obrani integriteta Jugoslavije i moći vladajuće Partije. Kao ministar unutarnjih poslova i sekretar KPJ, Aleksandar Ranković bio je odgovoran za to da sovjetske pristalice i špijuni ne preuzmu riječ u KPJ.¹¹⁵

5.1. Sukob s KOMINFORMOM

Sporazumom o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći i suradnji okrunjena je, ionako prirodna veza, između dvaju komunističkih zemalja- Jugoslavije i SSSR-a, 11. travnja 1945. godine. U sljedeće dvije godine Jugoslavija je potpisala slične ugovore sa svim istočnoeuropskim zemljama koje su bile pod dominacijom SSSR-a.¹¹⁶ Ključno je ovo pod dominacijom, budući da je to bila Staljinova namjera i s Jugoslavijom, pretvoriti je u satelit Sovjetskog Saveza.

Podređenost Jugoslavije Sovjetskom Savezu za Tita i rukovodstvo KPJ bilo neprihvatljivo. Jedan od razloga nepokoravanja Sovjetskom savezu zasigurno leži u tome što je partizanski pokret otpora u ratu prerastao u organiziranu vojsku koja je bila jedina u Europi sposobna se suprotstaviti Nijemcima, te odnijela pobjedu uz minimalnu pomoć SSSR-a, što nije bio slučaj u ostalim istočnoeuropskim zemljama, koje su svoj položaj mogle zahvaliti samo sovjetskoj vojsci na njihovom teritoriju.¹¹⁷

Još veću kontrolu nad Jugoslavijom Staljin je pokušao ostvariti putem *Informativnog biroa komunističkih partija* (INFORMBIRO) ili *Komunističkog informacionog biroa* (KOMINFORM) koji je osnovan u rujnu 1947. godine. U formalnom smislu bilo je to zbližavanje komunističkih partija na ideološkoj razini, a obuhvaćao je komunističke partije Bugarske, Čehoslovačke, Francuske, Italije, Jugoslavije, Mađarske, Poljske, Rumunjske i SSSR-a, u stvarnosti bio je to pokušaj Staljinove kontrole političkog rukovodstva svih država, pogotovo „neposlušnog“ jugoslavenkog. Takvo ideološko unificiranje svih komunističkih stranaka trebalo je poslužiti Staljinu da ih što prije integrira sovjetskom bloku, obzirom na svijet koji se počinje dijeliti između Istoka i Zapada.¹¹⁸ Unatoč tome što je upravo na inicijativu Josipa Broza Tita isti osnovan, i što je KPJ bila navedena na prvom mjestu u

¹¹⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 38.-39.

¹¹⁶ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 269.

¹¹⁷ Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012., 237.

¹¹⁸ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 300.

osnivačkom aktu Informbiroa, jugoslavenski komunisti nazivali su ga Staljinovim sredstvom za prevlast nad drugim partijama.¹¹⁹ Jugoslavija je težila većoj samostalnosti u odnosu na SSSR, pa je tako odbila osnivanje mješovite jugoslavensko-sovjetske banke i društava a odbila je i prijedlog stvaranja jugoslavensko-bugarske federacije, čije je osnivanje Staljin forsirao s ciljem slabljenja Jugoslavije.¹²⁰ Također, Tito je potpomagao grčke komuniste u borbi za vlast, suprotno Staljinovom dogovoru o podjeli sfera utjecaja s britanskim premijerom Winstonom Churchillom.¹²¹ Kap koja je prelila čašu bilo je Titov pokušaj uvođenja protektorata nad Albanijom. Koča Popović to stanje opisuje riječima: *Josip Broz se u ratu naviknuo na samostalnost, tako da si već zbog prirode svog položaja, karizme i vlasti vezane za njegovu osobu nije mogao dopustiti da se vrati na položaj u kojem bi bio podređen Staljinu.*¹²² Josip Broz Tito svojim postupcima nije se otvoreno suprotstavljao Staljinu niti mu konkurirao, ali je odbio položaj njegovog vazala pokušavajući iznjedriti, u najmanju ruku, ravnopravan položaj, što u Staljinovom poimanju nije bila opcija. Tito je proglašen nacionalistom, izdajnikom socijalističke fronte i internacionalizma, koju predvodi Sovjetski savez.¹²³ Savelij Burtakov, koji je tada boravio u Beogradu, NKGB-u opisuje Tita sljedećim riječima: *ORLA¹²⁴ krase sljedeće negativne karakteristike: žudnja za vlašću, pomanjkanje poniznosti, arogancija i neiskrenost.*

Usljedila je razmjena pisama između CK KPJ i CK SKP(b), koja završava prijedlogom Sovjeta da se sve nesuglasice pokušaju raspraviti i riješiti na sastanku Informbiroa, što je jugoslavenski vrh odbio.¹²⁵ Svi navedeni događaji natjerali su Staljina da izbací Jugoslaviju iz Informbiroa donošenjem *Rezolucije informbiroa*, 28. lipnja 1948. godine, a vodstvo KPJ optuženo je za *neprijateljsku politiku prema Sovjetskom Savezu, diskreditiranje sovjetske armije i izjednačavanje vanjske politike SSSR-a s vanjskom politikom imperijalističkih sila.*¹²⁶ Rezolucija kao dokument za Jugoslaviju je bila tek simbolički kraj, ali njome je stavljena *točka na i* na odnos sa Sovjetskim savezom. Jugoslavija, koja se sve do tada oslanjala gospodarski, vojno i trgovinski na sovjetski savez i njegove satelite, stvara neki novi put u antagonistički podijeljenom svijetu *narodnih demokracija* na istoku i kapitalističkog Zapada, što će značiti i neke nove zaokrete kako u vanjskoj, tako i u unutarnjoj politici. Za Staljina,

¹¹⁹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 245

¹²⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 300.-301.

¹²¹ Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990., 46-47.

¹²² J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 236.

¹²³ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 244.

¹²⁴ ORAO je bila NKGB-ova kodna šifra za Josipa Broza Tita.

¹²⁵ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 302.

¹²⁶ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 302.

Rezolucija je značila odašiljanje poruke onim jugoslavenskim komunistima koji imaju vjere u njegovo ime kao i signal za rušenje Tita i njegovih najužih suradnika budući da je, za članove KPJ, Staljin predstavljao vođu svjetske revolucije.

*Nakon bezobzirnog obračuna s građanskim strankama, neposlušnim crkvenim krugovima i desnom opozicijom, Rezoluciju Informbiroa vješto je Tito iskoristio za još temeljitije gušenje svake kritike u vlastitoj Partiji, da bi sebe učinio nedodirljivim i svemogućim. Suprotstavio se Staljinu, ali je zadržao staljinističke metode upravljanja državom.*¹²⁷

5.2. UDBINE metode u obračunu sa staljinistima

Potaknuti svim tim događajima, Sovjeti aktivno rade na pokušajima širenja svoje obavještajne službe. Najveći teret u suprotstavljanju tome tada pada na UDBU i Aleksandra Rankovića kao ministra unutarnjih poslova i partijskog sekretara koji se trebao suprotstaviti pretenzijama sovjeta i sovjetskih pristaša da zauzmu glavne položaje u KPJ. Nadalje, trebalo je identificirati protivnike i nezadovoljnike novog odnosa Titove politike prema SSSR-u, i staviti ih pod nadzor države.¹²⁸ Bez uspjeha službe sigurnosti, odnosno Rankovića kao organizatora svih aktivnosti iste, ne bi bilo ni zajamčenog uspjeha otpora. Koliko je Ranković bio lojalan Titu, Partiji, samoj Jugoslaviji, svjedoče i činjenice da je još i prije otvorenog sukoba 1948. godine, redovito izvještavao Tita o svim aktivnostima pokušaja vrbovanja jugoslavenskih građana od strane sovjetskih službi. Prve aktivnosti UDBE u vidu uhićenja simpatizera Rezolucije javljaju se već 1948. godine i trajati će sve do 1956. godine. Na sjednici Petog kongresa KPJ donesena je odluka kojom se mora pružiti otpor Informbirou, što je u praksi značilo da je dano zeleno svijetlo progonu svih potencijalnih *informbiroovaca*.¹²⁹

Promatrajući kroz službu sigurnosti, tijekom sukoba s Kominformom uočavaju se tri faze; prva kada se javno izjašnjavalo za Rezoluciju, uz dijeljenje propagandnog materijala, druga faza nakon Petog kongresa KPJ kada se pooštava odnos prema onima koji su se izjašnjavali za ideju ostajanja uz SSSR, i treća faza kada raste vanjski pritisak.¹³⁰ Najviše posla imala je KOS u Jugoslavenskoj armiji, obzirom da je tamo bilo veliki broj onih koji su bili na obuci u SSSR-u. Sam Tito za njih govori sljedeće: *Prema njima treba biti budan i onemogućiti ih. Razume se, naš cilj je u prvom redu da znamo koji su to ljudi, pa da ih pokušamo prevaspitati.*

¹²⁷ Ivan Kosić, *Goli otok: najveći Titov konclogor*, Adamić, Rijeka, 2003., 132.

¹²⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 26.

¹²⁹ Dušan Bilandžić *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., 308.

¹³⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 27.

*Ako se ne daju prevaspitati, onda treba biti nemilosrdan, jer mi nikome ne možemo dozvoliti da razara vojsku.*¹³¹ Upravo će i KOS kasnije izvršiti najveći broj uhićenja ibeovaca.

Upravo iz prethodno navedenih Titovih riječi vidljiv je način na koji su se tretirali uhićeni ibeovci, proces političkog preodgoja čiji je prvi stadij bio UDBA-in proces istrage uhićenih, preko slanja u istražni zatvor, kažnjavanja ili suđenja sve do posebne epizode obračuna, zloglasnog logora na Golom otoku, gdje su najvidljivije bile upravo staljinističke metode od kojeg su se ti isti pokušavali odmaknuti. Bila je to represija poznata kao *antistaljinistički staljinizam*. Valja napomenuti da je svaki slučaj bio specifičan i nije za sve završavao isto ali proces je imao neke univerzalne osobitosti. Ukupan broj osoba, koji su bili etiketirani kao informbiroovci u Jugoslaviji, kreće se od 55 663 do 59 596.¹³²

Uzimajući u obzir UDBA-ine velike ovlasti može se zaključiti kako je istraga protiv potencijalnog ibeovca bila jednosmjerna, i da je ista mogla s lakoćom dokazati krivnju uhićenog i njegovu neprijateljsku djelatnost. Ponekad je pitanje same krivnje bilo poistovječeno sa pitanjem apsolutno svih onih koji su imali bilo kakve veze s izjašnjavanjem o Rezoluciji, što je bila beskompromisna akcija UDBE. Trajanje istražnog procesa ovisilo je o nekoliko faktora; priznavanju ibeovske djelatnosti i prokazivanju ostalih sudionika i svojih suradnika u istoj. Iz uvida u dostupnu dokumentaciju vidljivo je da bi od trenutka formalnog uhićenja pa do trenutka kažnjavanja istraga trajala oko 2-3 mjeseca. Također, trajanje procesa ovisilo je i o tome radi li se o vojnom ili civilnom licu, budući da im se sudilo po različitim osnovama, vojna lica su kažnjavana sudski a civilna administrativno. Od 1949. godine, kada s radom počinje organizirani logorski sustav za interniranje ibeovaca, formira se politika kažnjavanja i zatvaranja istih.¹³³

Dokazni materijal su uglavnom bila svjedočanstva drugih uhićenih osoba, istragu je vodio jedan UDBA-in istražitelj, osim u slučaju visokopozicioniranih osoba, kada su je mogli voditi dva ili tri istražitelja. U procesu istrage nitko od optuženih nije imao pravo na odvjetnika, bez obzira na položaj. Nakon završetka ispitivanja, istražitelj bi sastavio „*karakteristiku*“, dokument koji bi optuženik nosio do organa za izricanje kazne. Istraga je u većini slučajeva bila predodređena, što je značilo, onog trena kada je ibeovac uhićen od strane UDBE, presumirana mu je krivnja. Ispitivanjem koje bi uslijedilo samo se dokazuje ono što je UDBA unaprijed odlučila da je istina. Pitanja koja su postavljana uglavnom su za sve bila ista i njima

¹³¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 27.

¹³² Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 272.

¹³³ Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, Doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014., 25.-30.

bi pokušavali uglavnom razotkriti druge potencijane ibeovce iz optuženikove okoline. Svaki odgovor ili optuženikova izjava zapisivalo se u Zapisnik, koji je bio simbol UDBA-inog slamanja ibeovca i koji ga je pratio i na Goli otok.¹³⁴

Učinkovitost UDBE, promatrajući je samo kao sigurnosno-obavještajni mehanizam isključujući pritom moralnu vertikalnu, vidljiva je na primjeru razbijanja grupe mladih *ibeovaca* sa zagrebačkog Sveučilišta. Ivan Esih, koji je bio jedan od njih, u svojem svjedočanstvu tvrdi da su, kada je priveden na ispitivanje zbog širenja propagandnih ibeovskih letaka po Zagrebu, istražitelji znali do najmanjeg detalja; koje je ulice obilazio, u koje vrijeme, s kim pa čak i sve sandučice u koje je ubacivao letke. Sve na temelju svjedočanstava ostalih iz te skupine. To je s vremenom postalo ustaljeni način djelovanja privedenih *ibeovaca*; surađivati, a ne demantirati.¹³⁵ Svjedočanstvo Zlatka Hilla najbolje opisuje logiku UDBA-inog načina : *A onda si pod tom presijom zapravo razmišljao: Jesam li ja sa nekim razgovarao? A jel on uhapšen?... Ako je on uhapšen, on bi mogao reći da je sa mnim razgovarao. Ako on to kaže, ja sam kriv jer nisam njega odao, znači ja sam neprijatelj, a on se vadi preko mojih leđa. Bolje da ja onda to kažem.*¹³⁶

Što se tiče upotrebe fizičke sile, u zapisnicima UDBE vidljivo je da nad većinom uhićenih nije bilo primjene fizičke sile. Fizičkom nasilju bile su podvrgnute samo one osobe koje su inzistirale na svojoj nevinosti, i nisu htjele surađivati.¹³⁷ Ove tvrdnje također treba uzeti sa rezervom, osobito uzimajući u obzir okolnosti u kojima tijekom ispitivanja često nije bilo treće osobe već je UDBA-in istražitelj imao ulogu ispitivača, svjedoka i zapisničara.

Jedan od poznatijih slučajeva bio je onaj Rade Žigića, Dušana Brkića i Stanka Opačića Čanice. Zbog informbirovske aktivnosti suspendirani su dok su bili u samom vrhu rukovodstva NR Hrvatske, Brkić kao potpredsjednik vlade, Žigić kao predsjednik republičkog savjeta za industriju i Opačić kao ministar šumarstva. Njihov je, pak slučaj, bio povezan s pitanjem ekonomske politike NR Hrvatske. Naime, kritizirali su agrarnu politiku na opustošenim krajevima Banovine i Korduna, koje je bilo nastanjeno pretežito srpskim stanovništvom, a koji su bili primorani na prisilan otkup prinosa i prisilnu mobilizaciju kao radna snaga. A do njihove smjene dolazi upravo nakon nekoliko seljačkih ustanaka u tim krajevima, budući da su istupili ukazujući na neravnopravnost položaja Srba u Hrvatskoj.¹³⁸

¹³⁴ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 30.- 31.

¹³⁵ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 36.

¹³⁶ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 36.

¹³⁷ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 43.

¹³⁸ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 304.

Ova grupa zato je okarakterizirana kao grupa srpskih nacionalista koja predstavlja stavove *ugroženih* Srba u Hrvatskoj. Predsjednik Vlade NR Hrvatske, Vladimir Bakarić, optužuje Žigića da je zauzeo prosovjetske stavove i namjerno uzrokovao pad proizvodnje u hrvatskoj industriji.¹³⁹ Na sjednici Politbiroa CK KPJ oglasio se i Aleksandar Ranković optužujući ih da su se uključili u borbu protiv KPJ.¹⁴⁰ Strani promatrači koji su boravili tada na prostoru Hrvatske, ocijenili su ovu situaciju kao čisti politički, hrvatsko-srpski sukob, koji nema veze s *informbiroovskom* djelatnošću trojice optuženih. Francuski ambasador Baudet donosi iscrpnu analizu ovog slučaja s drugačijom perspektivom, tvrdeći da je jedina njihova krivnja oštro kritiziranje politike režima, odnosno traženja novih smjerova ekonomske politike neovisne o SSSR-u tzv. kolektivizacije sela. Pritom, za lošu politiku ne krivi Tita, već lokalnu birokraciju i policiju koja krutom represijom guše svaku, kako inicijativu naroda, tako i najmanju pobunu.¹⁴¹

O metodama UDBe koje su korištene tijekom istrage daje se iščitati iz Zapisnika Rade Žigića u kojemu on tvrdi da je nad njim provedeno opetovano fizičko i psihičko nasilje. Njegov je slučaj specifičan i po tome što je u istražnom zatvoru proveo dugih 9 mjeseci ali i po tome što je, kao visoki državni službenik, imao određeni autoritet ali i čvrst karakter, pa je inzistirao na tome da ostanu zapisane njegove tvrdnje kako je maltretiran. Na jednom saslušanju Žigić zaključuje: *Prema meni je u 9 mjesечноj istrazi postupak Udbe bio inkvizitorski. Samo onaj koji prođe kroz takve muke može da si predoči kakav je to postupak. Dočim prema nekim narodnim neprijateljima bio je postupak sa strane Udbe vrlo, vrlo tolerantan. Imali su oni sanatorijske životne uslove. Ja ne gubim vjeru u to, da će onaj tko bude donosio odlučujuću presudu znati da se i koristi ovim primjerom i da utvrdi da je ova vlast digla ruku i da progoni najvjernije sinove¹⁴² svoga naroda.¹⁴³*

Iako su protiv njih pripremani sudski procesi, smijenjeni su sa svojih položaja a Žigić i Brkić kažnjeni su administrativnom mjerom društveno-korisnog rada na 24 mjeseca i poslani na Goli Otok, s kojeg se Rade Žigić nikada nije vratio.¹⁴⁴

Taj slučaj je primjer kako je pojam tko je bio tzv. *ibeovac* tada, bio vrlo širok i teško ga je definirati i staviti u okvire. Ibeovci koji su predstavljali prijetnju jugoslavenskoj vlasti bili su daleko više od prosovjetski orijentiranih, stvarnih Staljinovih pristaša, koji su se izjašnjavali

¹³⁹ Drago Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj*, Vjesnik, Zagreb 1991., 147.

¹⁴⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 304.

¹⁴¹ D. Roksandić, *Srbi u Hrvatskoj*, 150.

¹⁴² Rade Žigić bio je istaknuti borac u NOP-a u Hrvatskoj.

¹⁴³ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 45-46.

¹⁴⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 198.

za Rezoluciju. U jeku spomenutih agrarnih reformi koje je Jugoslavija bila prisiljena provoditi na selu, zbog sovjetske ekonomske blokade, svi nezadovoljnici istom prozvani su *ibeovcima*. Slušanje stranih radio stanica, svaka kritika na situaciju nestašice hrane, i svaka kritika uopće. To je, između ostalog, značilo i da se pod etiketom obračuna s *ibeovcem*, svaki bolje pozicionirani član KPJ mogao obračunati s potencijalnim političkim ili privatnim protivnikom.¹⁴⁵

UDBA je također djelovala i kao dio pravosudnog sustava u procesu kažnjavanja *ibeovaca*. Točnije, veliki broj kazni bio je izrečen administrativnim putem, na društveno korisni rad, iz nekoliko razloga. Obzirom da su sudovi još uvijek bili opterećeni procesima iz doba obračuna s *narodnim neprijateljima*, ove procese bilo je nužno što brže i efikasnije okončati. Nadalje, proces kažnjavanja *ibeovaca* vlast je promatrala kao unutarpartijsko pitanje bez potrebe uplitanja viših sudskih instanci. Vrlo brzo osigurani su i zakonski okviri za izricanje takve vrste kazni. Kažnjenici su tako pozivani u sobu gdje bi im se kazne samo pročitale bez uvida u dokument.¹⁴⁶

Društveno korisni rad, prema zakonskoj definiciji, predstavljao bi djelovanje u zajednici za cilj općeg dobra, što se i u tadašnjem izricanju kazni moglo pretpostaviti kao blaga kazna za *ibeovce* koja će tek . Postojao je i sudski način kažnjavanja, koji je bio mnogo drastičniji, a primijenjivao se prvenstveno na vojne ličnosti iz Jugoslavenske armije ili civile koji su čini teže prekršaje kao što su špijunaža ili sabotaža. Njima su izricane ili dugoročne kazne zatvora, ili smrtne kazne. Zanimljiv je i podatak da, gledajući po nacionalnosti, najviše kazni izrečenih u sudskim procesima bilo je onih izrečenih Srbima, 1828 kazni, dok je kažnjenih Hrvata bilo 541.¹⁴⁷

Duge sudske procese vlast je izbjegavala zbog mogućnosti dodatne destabilizacije režima i odjeka u javnosti, pa su tako istaknute *ibeovce* pokušavali tiho ukloniti. A istaknutim komunistima koji su proglašeni *ibeovcima* pripadali su još i Andrija Hebrang i Sreten Žujević-Crni. Prvi je bio istaknuti član rukovodstva KPH Hrvatske i veoma ugledan, da je u dvadesetim godinama unutar KPH smatran čak i kao ravnopravan samom Titu.¹⁴⁸ Bio je istaknuti sudionik NOB-a i proveo je neko vrijeme u ustaškom zatvoru, što će vlasti koristiti u pripremanju montiranog sudskog procesa protiv njega.¹⁴⁹ Bio je predsjednik Gospodarskog

¹⁴⁵ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 63.

¹⁴⁶ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 65.

¹⁴⁷ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 70.-76.

¹⁴⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 261.

¹⁴⁹ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 304.

vijeća i Planske komisije i često je boravio u SSSR-u. Bio je u bliskoj vezi sa sovjetskim diplomatima kojima se čak i otvoreno žalio na Titovu samovolju u vidu nesazivanja Politbira i CK KPJ. Najkontroverznija činjenica bila je ta da su se vlasti iz Moskve ponekad, i to za bitna pitanja koja su se ticala države, obraćala direktno njemu, i na koja bi on odgovarao u ime Partije. Za takvu ličnost, nije bilo mjesta u KPJ s Titom na čelu, budući da je on provodio samostaliju politiku u odnosu na komunističko vodstvo.¹⁵⁰ Zalagao se, također, Hebrang za tiješnju suradnju Jugoslavije sa Sovjetima, u vidu pokretanja mješovitih poduzeća i kritizirao je petogodišnji jugoslavenski plan industrijalizacije zemlje, nazivajući ga suviše optimističnim i nerealnim. Zbog iznesenih stavova i mišljenja pod vodstvom Aleksandra Rankovića osnovana je Komisija za proučavanje Hebrangovog slučaja. Optužen je da pokušava unijeti razdor u Partiju i sredinom 1946. godine isključen je iz Politbira te uklonjen sa svih službenih dužnosti. Spomenutog Sretena Žujevića, zbog iskazivanja potpore Hebrangu, također su opomenuli. Do 1948. ostali su obojica na određenim položajima, iako degradirajućim, pa je čak i sam Tito izjavio da „*Revolucija ne jede svoju djecu*.“¹⁵¹ Do konačnog obračuna s njima došlo je iste godine. Partija je dala nalog UDBI da se obračuna s Hebrangom tj. da prikupi dokumentaciju kojom on može biti osuđen kao narodni neprijatelj.¹⁵² Tročlana partijska komisija optužila ih je da su prije rata, za vrijeme rata i nakon rata spletkarili protiv države i Partije pa su predložili njihovo isključenje iz KPJ. Hebrang je u izvješću te komisije optužen kao „antipartijski i štetan element, kao izdajnik i oruđe klasnog neprijatelja“, a Žujević kao „okorjeli frakcionaš, antipartijski element, klevetnik i neprijatelj naše partije i naše države!“¹⁵³ Ipak, od sudskog procesa se odustalo, Sreten Žujović je prošao kroz proces *preodgoja*, javno se pokajao i revidirao svoj odnos prema *Rezoluciji* te čak i vraćen u Partiju.¹⁵⁴ Andrija Hebrang doživio je drugačiju sudbinu, umro je pod nerazjašnjenim okolnostima. Nije se vratio sa saslušanja 10. lipnja 1949. godine, na koje su ga odveli iz zatvora Glavnjače. Ne postoji službena informacija o tome kako je Hebrang skončao ali postoji više verzija priče; da se objesio o radijator u ćeliji, da su Tito, Kardelj i Đilas pristali da ga se ubije jer, unakažen od maltretiranja, nije mogao pred sud ili da je primio smrtonosnu injekciju. Indikativna je i činjenica da su se iste noći dogodila navodna

¹⁵⁰ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 258.

¹⁵¹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 266.

¹⁵² G. Akrap, *Specijalni rat 2*, 36.

¹⁵³ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 267.

¹⁵⁴ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 78.

samoubojstva dva krunska svjedoka u slučaju Hebrang; Bogdanke Podunovec i Francike Kličeve.¹⁵⁵

Iz svega navedenoga vidljivo je da od objave *Rezolucije*, pa sve do ponovne uspostave odnosa sa SSSR-om, koja će se dogoditi tek 1956. godine, UDBA bila ključna organizacija za održavanje Josipa Broza Tita i njegovih ljudi na vlasti i da je držala sve konce u svojim rukama, a u kojoj je postojao jasno vidljiv manjak kriterija za uhićenja. Koliko je samovolje unutar same UDBE bilo najbolje predočava govor Aleksandra Rankovića, prvog čovjeka iste, na Četvrtom plenumu CK KPJ 1951. godine: *Organi unutrašnjih poslova, uključujući i Upravu državne bezbednosti, također u svom radu imaju krupnih nedostataka, pre svega kad je reč o poštivanju i sprovođenju zakonitosti(...) Neki organi UDBE nisu dovoljno shvatili da sve zakone i propise treba dobro da poznaju i da ih se striktno pridržavaju u svojim postupcima i u svom radu. Jer, UDBA ni u kom karakteru ne stoji iznad vlasti i iznad zakona, već je po karakteru svoje organizacije i njenim zadacima u prvom redu pozvana da štiti interese narodne zajednice i da se strogo pridržava zakona.*¹⁵⁶

Također, uhićenja, način vođenja istraga, proces kažnjavanja i zloglasni Goli Otok govore puno o naravi komunističke vlasti. Paničan strah od potencijalnog rušenja vlasti, zastrašivanje potencijalne opozicije, enormna razina nasilja koje je vršeno nad svim iblevcima bez određenih kriterija. Tako su istu kaznu izdržavali svi, s eventualnom razlikom u duljini trajanja iste.

5.3. Goli otok

Zloglasni hrvatski *Alcatraz* ili *Titov gulag*. O okolnostima osnivanja ovog logora ne postoje službeni dokumenti niti je itko od rukovodećih ljudi ikada progovorio o istome. Postoje tek svjedočanstva Milovana Đilasa, jednog od najbližih Titov suradnika, koji je kasnije objavio knjigu u kojoj se dotiče i teme logora. Tako Đilas kaže da je odluku da ibleovce treba internirati, donio sam Josip Broz Tito, bez prethodnih konzultacija sa bilo kime. Tako je na II. Kongresu KPJ izjavio: *Postoje dva načina uvjeravanja, drugovi. Jedan je uvjeravanje riječima, no ima i uvjeravanja na drugi način!*¹⁵⁷

Prvi koji je bio upoznat s tom odlukom je Aleksandar Ranković, budući da je UDBA bila glavni faktor provođenja iste. Nesumnjivo je da je ideja o takvoj vrsti kažnjavanja

¹⁵⁵ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 269.

¹⁵⁶ Branko Petranović, *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948.-1952.*, Komunist, Beograd, 1985., 508.-522.

¹⁵⁷ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 286.

prijestupnika potekla od sovjetskih gulaga koji su bili dio tamošnjeg represivnog sustava još od predratnog razdoblja. Goli Otok, poznat i pod imenom Preduzeće *Mermer*, primio je prve kažnjениke 9. srpnja 1949. godine, a u sljedećim godinama je kroz njega prošlo oko 16 grupa zatvorenika koje su dolazile u razmaku od 4-5 mjeseci.¹⁵⁸ Naime, u službenim Udbinim dokumentima, kao i u logoraškom diskursu nije se upotrebljavao termin logor ili zatvor. Službeno, oni koji su tamo dovedeni su bili na društvenom korisnom radu, a kako nisu bili službeno osuđeni, nisu smatrani robijašima, pa tako niti Goli otok zatvorom ili logorom. Zato je korišten termin *radilište*. U dokumentima Udbe rijetko, gotovo nigdje, ne koristi se termin Goli otok, već prethodno spomenuto *radilište Mermer*.¹⁵⁹ Prema pisanju Vladimira Dedijera, otok su otkrili kipar Antun Augustinčić i Ivan Krajačić Stevo, koji su tražili kvalitetni mramor za izradu skulptura. Na to su oni obavijestili Edvarda Kardelja, koji je navodno prvi dao prijedlog o takvom načinu kažnjavanja zatvorenika- izolacijom na nekom otoku. Slobodan Krstić Učo, dobio je u travnju 1949. zadatak od Aleksandra Rankovića da obiđe Goli otok i provjeri je li mjesto prikladno za logor, što je i učinio i uvjerio se da se radi o potpuno pustom otoku s kojeg je mogućnost bijega gotovo nemoguća nakon čega su započele pripreme za izgradnju logora.¹⁶⁰

Logor je bio u nadležnosti savezne UDBA-e, što je značilo gotovo pod izravnom ingerencijom Aleksandra Rankovića. Upravitelji logora bili su visoki časnici ili generale UDBE: Vladimir Rolović, Vojo Biljanović, Branko Damjanović, Jovo Kapičić, Nikola Bugarčić i Ante Raštegorec.¹⁶¹ Već sam transport kažnjениka do Golog otoka bio je traumatično iskustvo za iste. Uglavnom se do logora putovalo cijelu noć, u prenapučenim vagonima, bez saznanja gdje idu i uz grubo ubacivanje u palubu broda. Nerijetko je putem bilo prisutno omalovažavanje i grubost milicije koja je pratila zatvorenike.¹⁶²

No, postoji izuzetna razlika u tretmanu prve grupe logoraša i onih koji su dolazili poslije. Svjedočanstvo zatvorenika Miše Pifata ključno je za poznavanje te činjenice budući da je on bio jedan od zatvorenika koji se vraćao na izdržavanje kazne u dva navrata. *Inače, na samome početku režim je bio gotovo „idiličan“. Na radu smo mogli zabušavati i raditi koliko smo hteli. Nitko nas nije terao, samo bi milicajac koji bi nas čuvao kadkad opomenuo. Ti milicioneri bi sa nama pričali i davali nam cigarete, a ni hrana nije bila loša; gusta geršla,*

¹⁵⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 29.

¹⁵⁹ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 98.

¹⁶⁰ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 106.

¹⁶¹ Martin Previšić, *Broj kažnjениka na Golom otoku i drugim logorima za ibeoce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.)*, *Historijski zbornik*, Vol. 66 No. 1, 2013., 181.

¹⁶² M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 104.

grah itd. Ali sve je to kratko trajalo. Do dolaska „Bosanaca“.¹⁶³ Od dolaska tzv. *Bosanske grupe* na Goli otok, počinje promjena na sistem političkog preodgoja sa izrazito sadističkim elementima. To je bila skupina zatvorenika iz Centralnog zatvoara Bosne i Hercegovine, sastavljena, osim od tzv. informbiroovaca, i od drugih vrsti političkih kažnjenika kao i od onih koji su na izdržavanju kazne zbog počinjenja kriminalnih radnji. Njima je bilo ponuđeno, da umjesto izdržavanja zatvorskih kazni, budu instrumenti UDBE u slamanju golotočkih zatvorenika procesom tzv. preodgoja. Vladimir Novičić bio je jedan od golotočkih logoraša koji je 25. srpnja 1949. dočeka *Bosance* i kaže kako s njihovim dolaskom započinje povijest Golog otoka kakav je zapamćen.¹⁶⁴

Kao jedno od najgorih iskustava koje je svaki zatvorenik trebao iskusiti bio je tzv. *Špalir*. Kao oblik kazne poznat je iz najranije povijesti a na Goli otok uveden je po dolasku *Bosanaca*. To je bio obred dočekivanja novih kažnjenika, kada dva reda vojnika tuku osobu, uglavnom ogoljenu, koja protrčava između njih. U dočeku prve dvije grupe izostalo je fizičko nasilje, koje se uvodi pri dolasku treće ili četvrte grupe u travnju 1950. godine. U dočeku te grupe sudjelovalo je oko 4000 ljudi koji su izvikivali parole poput *Dole sluge Moskve, Dole Informbiro, Smrt špijunima NKVD-a* ili *Tuci bandu*.¹⁶⁵ Najviše fizičkog nasilja bilo je pri dočeku sedme i osme grupe kažnjenika kada su ih tukli palicama, letvama i drugim tvrdim predmetima. Zanimljiva je epizoda dočeka Rade Žigića na Goli otok koji je, prema svjedočanstvima Vladimira Bobinca, ponosno hodao kroz špalir generalskim stavom, dok su ga prisutni s lijeve i desne strane pljuvali, kao krajnji čin poniženja ljudskog bića.¹⁶⁶

Uvjeti života u logoru bili su izrazito loši. Prehrana je bila, obzirom na teški fizički rad koji je ponekad trajao od jutra do mraka a ponekad uz pauzu za ručak, izrazito niske nutritivne vrijednosti a higijenski uvjeti iznimno loši dok je veliki problem bio i nedostatak vode. Također, kažnjenici su gotovo stalno morali pjevati i skandirati razne režimske i antistaljinovske pjesme. Neke od pjesama i parola koje su morali ponavljati su:

Izdaju smo vršili, krivim putem išli, te smo svoga naroda, izdajnici bili.

Zaklinjem se veran biću, Aleksandru Rankoviću!

Oj Staljine stara bako, ne vara se Tito lako!

¹⁶³ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 99.

¹⁶⁴ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 101.

¹⁶⁵ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 103.

¹⁶⁶ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 107.

*Ne vara se Tito borac, niti Đido Crnogorac! 'ko pokuša da ih vara, daćemo mu po rebara!*¹⁶⁷

Konačnu odluku o oslobođenju kažnjenika, koja bi formalno trebala nastupiti nakon izvršenja svih ciljeva iz procesa političkog preodgoja, donosile su republičke Udbe u koordinaciji s Upravom logora. U najvećem broju slučajeva, oslobađanje se ipak poklapalo sa samim istekom kazne. Kada bi ipak bili pušteni na slobodu, posljednji preduvjet bilo je potpisivanje *obaveze*, dokumenta kojim se kažnjenik obvezuje surađivati s Udbom na način da će kao UDBA-in agent pratiti golotočke logoraše na slobodi, kao i na zavjet šutnje o logoru na Golom otoku.¹⁶⁸

Život bivših logoraša nerijetko je i na slobodi bio težak i izazovan. Uspješnom propagandom koja je proklamirala ibeovce kao izdajnike partije i države, bili su izloženi društvenom bojkotu kao novom vidu socijalne izolacije, nakon one logoraške. Goli otok javlja se kao skupno ime za sve logore gdje su bili internirani ibeovci i bio je ključni dio logorskog sustava u to vrijeme, ali ne i jedini. Postojali su još i logori na otoku sv. Grgur, u Bileći i Staroj Gradišci. Kroz taj logorski sustav prošlo je oko 32 tisuće ljudi.

Prvi val popuštanja represije, sukladno i popuštanju sovjetskog pritiska izvana, događa se nakon Četvrtog plenuma CK KPJ, održanog 3. i 4. lipnja 1951. godine, gdje Ranković priznaje propuste UDBE i kritizira metode svoje vlastite službe.¹⁶⁹ Nakon Rankovićevog istupa na plenumu, on sa svojim zamjenikom Svetislavom Stevanovićem Ćecom, 21. kolovoza odlazi na Goli otok, no u tom posjetu ne vide ništa od onoga što bi moglo pokazati kako logor zapravo funkcionira jer je doček bio režiran od Uprave logora. Razmjeri priprema od strane Uprave logora daju naslutiti da sam Ranković nije znao koliki su razmjeri nasilja u istom. Jugoslavenski vrh upoznaje se s pravim stanjem stvari tek nakon posjeta Dobrice Ćosića Golom otoku, 1952. godine. Svoje utiske, izjavivši i kako nije bilo takvih metoda mučenja u novijoj povijesti čovječanstva, prenio je partijskom rukovodstvu na što mu je Ranković odgovorio da su njegovi *udbaši* učili školu od NKVD.¹⁷⁰

Prema Đilasovom pisanju, Aleksandar Ranković je naredio istragu, izvršio neke smjene vodstva i znatno poboljšao stanje, iako logor nije ukinut. I sami logoraši svjedoče kako se stanje malo popravilo nakon Rankovićevog posjeta, pa tako Mišo Pifat kaže: *Nakon njegova dolaska u augustu 1951. godine, stanje se radikalno poboljšalo. Skraćeno je radno vreme,*

¹⁶⁷ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 151.

¹⁶⁸ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 274.

¹⁶⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 31.

¹⁷⁰ Slavoljub Đukić, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1989., 57-72.

*poboljšala se ishrana, prestalo je klasično javno batinanje, iako je toga bilo po naređenju. U "centar" su došli normalniji ljudi.*¹⁷¹

Goli otok kao mjesto internacije informbiroovaca funkcionirao je do 1956. godine kada postupno dolazi do poboljšanja odnosa između Jugoslavije i SSSR-a. Krajem studenog 1956. godine oslobođeni su gotovo svi preostali informbiroovci, a na Golom otoku su ih zamijenili zatvorenici druge vrste.¹⁷² Novim kaznenim zakonom također je smanjena mogućnost zloupotreba i uvedeni su novi kriteriji za određivanje kaznenog djela. Time počinje polagano odvajanje organa UDBE od sudstva i njezine težnje za samovlašću.

6. INICIJATIVA ALEKSANDRA RANKOVIĆA ZA REHABILITACIJOM DRAGUTINA DIMITRIJEVIĆA APISA

Obzirom da je u razdoblju sukoba sa informbiroovcima Aleksandar Ranković imao gotovo neograničenu moć, uživao je veliki ugled i unutar same Partije. Borba sa Staljinovim pristašama zahtijevala je disciplinu i autoritativnost, pa je u skladu s tim Ranković bio uvjeren kako jedino centralizam, snažna država i njen aparat mogu održati Jugoslaviju. Nije se slagao s promjenama koje se počinju događati unutar KPJ tijekom 1952. godine.¹⁷³

6.1. Promjene u Komunističkoj partiji Jugoslavije nakon popuštanja sovjetskog pritiska

Tijekom 1952. godine dolazi do nekih promjena unutar same KPJ. Na Šestom kongresu koji je održan u Zagrebu od 2. do 7. studenoga iste godine, KPJ mijenja naziv u Savez komunista Jugoslavije, pozivajući se na Marxovo nasljeđe, a javljaju se i ideje o napuštanju lenjinističkog tipa monolitne i centralizirane Partije u kojoj nema prostora za demokratizaciju. Jugoslavenske vlasti tako, osim promjene imena, najavljuju i decentralizaciju državne uprave. Partija će od sada, u teoriji, biti samo ideološki centar koji više dekretima ne može utjecati na gospodarski, državni i društveni život. Bio je to pokušaj simbioze socijalizma i demokracije.¹⁷⁴

Aleksandar Ranković nije bio zadovoljan niti promjenom imena, niti bilo kakvim idejama o promjeni uloge Partije i na tom kongresu imao je zapažen istup. Naime, on je bio gorljivi

¹⁷¹ M. Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, 166.

¹⁷² I. Kosić, *Goli otok: najveći Titov konclogor*, 16.

¹⁷³ Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Spektar, Zagreb, 1980., 527. – 529.

¹⁷⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 293.

pristaša autoritativne upravne strukture i nikako se nije slagao s idejama bilo kakve liberalizacije Partije, koja bi prema novom smjeru trebala izbjeći pretvaranje u birokratski organizam, kao u sovjetskom slučaju. Spomenute promjene i demokratizaciju Partije prekinula je vijest o Staljinovoj smrti što je uvelike utjecalo na promjenu stava, prvenstveno Josipa Broza Tita.¹⁷⁵

A upravo ideju liberalizacije, koja je potisnuta u drugi plan zbog vijesti o Staljinovoj smrti, počeo je javno iznositi Milovan Đilas. U glasilu SKJ, *Borba*, izdao je 20 članaka u kojima iznosi svoje viđenje socijalizma i javno napada partiju gdje tvrdi da se pretvara u pohlepnu, elitističku i birokratsku strukturu koja brine samo za vlastite povlastice i koja se potpuno udaljila od revolucionarizma s početka. Birokraciju naziva neprijateljem socijalizma, piše da niti jedna klasa ni partija ne smije sebi uzeti za pravo objektivnog izražavanja potreba čitavog društva, piše da se SKJ treba osloboditi karijerista i oportunistu u svojim redovima i okrenuti se idealistima koji mogu do izražaja doći tek otvaranjem istoga na način da će u SKJ moći pristupiti svatko, ali dobrovoljna disciplina pravih komunista će se istaknuti.¹⁷⁶ Kruna serije objavljenih članaka bio je esej *Anatomija jednog morala*, u kojem Đilas ide toliko daleko, da napada Partiju da je preuzela sve slabosti buržoazije, da sprječava dolazak novog kadra, optužuje ih za lažni klasni moral. Josip Broz Tito na sve to odgovara njegovim isključenjem iz Izvršnog komiteta SKJ, 13. siječnja 1954. godine, pod zaključkom kako bi, ako se uzmu u obzir Đilasove kritike, Jugoslavija morala dozvoliti višestranačje, što nije bila opcija. Oduzete su mu sve javne funkcije, a sam je dao ostavku na mjesto predsjednika Savezne skupštine.¹⁷⁷

6.2. Rehabilitacija Dragutina Dimitrijevića Apisa

Kao što je prethodno navedeno, gorljivi protivnik liberalizacije Partije bio je Aleksandar Ranković. Sam Ranković uživao je veliku podršku u SK Srbije, što je i Titu neosporno bilo veoma važno. Kao uvjereni centralist i unitarist, smatrao je Ranković da bi bilo kakav korak ka liberalizaciji Partije i države vodio ka destabilizaciji same Jugoslavije. Zato se 1953. godine odlučuje za ekstremni čin pokušaja nadogradnje unitarističkog, jugoslavenskog identiteta- rehabilitaciju pukovnika Dragutina Dimitrijevića Apisa.

Ovom pukovniku srpske vojske pripisuje se osnutak tajne terorističke organizacije *Crna ruka*, koja je organizirala ubojstvo srpskog kralja Aleksandra Obrenovića i njegove žene Drage

¹⁷⁵ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 354.

¹⁷⁶ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 360.- 363.

¹⁷⁷ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 363.-365.

Mašin 1903. godine.¹⁷⁸ Deset glavnih urotnika iz te organizacije, uglavnom vojnih časnika, osnovalo je 1911. novu tajnu organizaciju *Ujedinjenje ili smrt*, kao odgovor na odluke srpske vlade o priznanju austro-ugarske aneksije BiH.¹⁷⁹ Članovi Apisove organizacije često bili nazivani i *crnorukci*.¹⁸⁰

Apis je navodno osnovao istu s idejom okupljanja svih južnoslavenskih narodnih revolucionara, ali i njen cilj je također bio ostvariti velikosrpski vanjskopolitički program sjedinjenja svih Srba koji su još uvijek u krajevima pod osmanskom ili austrijskom vlašću. Bila je to organizacija sastavljena i od jugoslavenski orijentiranih idealista i od konzervativno nastrojenih pripadnika vojske. A vjerovao je da svoje ideje može ostvariti isključivo terorističkim metodama čime je, izravno ili neizravno, doveo do izbijanja Prvog svjetskog rata.¹⁸¹ Najavljeni posjet austrijskog nadvojvode Franje Ferdinanda, pripadnici Crne ruke vidjeli su kao pokušaj austrijske obnove dvojne Monarhije koja bi pod organiziranom upravom ujedinio svoje južnoslavenske stanovnike, i tako priječio ostvarivanje srpskih nacionalnih ciljeva ujedinjenja svih Srba. Tako je Dragutin Dimitrijević Apis osobno podučavao Gavrila Principa, pripadnika terorističke organizacije Mlada Bosna, i pripremao na atentat na austrijskog nadvojvodu. Regent Aleksandar Karađorđević, Apisa je 1917. godine dao osuditi na smrt zbog optužbi da je sudjelovao u kovanju urote protiv njega. U Solunskom procesu 1917. godine vođe Dragutin Dimitrijević Apis, Rade Malobabić i Ljubomir Vulović osuđeni su za pokušaj atentata na prijestolonasljednika Aleksandra i strijeljani.¹⁸²

Aleksandar Ranković je namjeravao, uz potporu Miloša Minića, Petra Stamolića i Moše Pijade, proglasiti Dragutina Dimitrijevića Apisa *pretečom socijalizma* i pokrenuti reviziju sudskog procesa protiv njega.¹⁸³ Tome se još i ranije, 1951. godine, protivio Vladimir Dedijer, koji je javno istupio u časopisu *Politika*. Iako je naveo da je Apis bio žrtva isceniranog procesa, protivio se njegovoj ideološkoj rehabilitaciji. Navodno je to učinio na nagovor Milovana Đilasa, što je moglo upućivati na već postojeća neslaganja između dvije struje u

¹⁷⁸ Nakon abdikacije, Milana II. Obrenovića nasljeđuje njegov sin Aleksandar Obrenović. Oženio se udovicom Dragom Mašin, dvorskom damom svoje majke i nije uživao pretjeran ugled, osobito u vojnim krugovima jer je smanjio vojni proračun, umirovio pojedine generale i unaprijedio svoje pristaše, a počele su kasniti i časničke plaće što je dovelo do okretanja vojske protiv dinastije Obrenović (Dragan Bakić, *Apis's Men: the Black Hand Conspirators after the Great War*, Balcanica, 201.NADA5, 220.)

¹⁷⁹ Pod utjecajem mladoturskog pokreta Austro-Ugarska je odlučila proglasiti aneksiju Bosne i Hercegovine čime je prestala biti protektorat iste. Time je propala srpska ideja o ujedinjenju bosanskih Srba s matičnom državom.

¹⁸⁰ David MacKenzie, *Apis – čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat*, Profil, Zagreb, 2014., 7- 12.

¹⁸¹ Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988., 84.- 85.

¹⁸² D. MacKenzie, *Apis – čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat*, 101.

¹⁸³ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 483.

vrhu KPJ.¹⁸⁴ Ipak, na osnovu prikupljenih dokaza i drugog materijala, od 2. do 13. lipnja 1953. godine u Beogradu održano je ponovno suđenje Apisu i drugim optuženima u Solunskom procesu. Presuda u kojoj se oslobađaju objavljena je 16. lipnja 1953. godine.¹⁸⁵

7. PAD ALEKSANDRA RANKOVIĆA

Prijeperi oko pitanja reformi u Jugoslaviji nisu se smirili smjenom Milovana Đilasa, naprotiv tek tada počinje pravi početak istih koji će potrajati više od cijelog desetljeća. Postojale su dvije struje u SKJ; reformisti na čelu s Edvardom Kardeljem, i dogmati na čelu s Rankovićem.¹⁸⁶ Reformisti su držali prevlast u idejno-teorijskom području, dok su dogmati držali prevlast u državnom i partijskom aparatu¹⁸⁷. Ono za što su se zalagali dogmati bio je partijski centralizam, državni unitarizam i formiranje jugoslavenske kulture i nacije. Ovu struju predvodili su vodeći srpski komunisti, a zanimljiva je činjenica da je po završetku rata Komunistička partija upravo u Srbiji bila najslabija, kao i da je srbijanska opozicija pružala najveći otpor federativnom uređenju Jugoslavije.¹⁸⁸ U ovom trenutku, Josip Broz Tito držao se još uvijek iznad ovih podjela da bi se iz njegovog govora u Splitu od 6. svibnja 1962. godine, u kojem oštro kritizira partikularizam, nacionalizam i neke lokalne ekonomske republičke politike, moglo činiti kao da se priklanja Rankovićevoj struji.¹⁸⁹ Međutim, bila je to najvjerojatnije smišljena varka, jer se Tito nakon toga suprotstavio Rankovićevoj viziji centralističke države time što je ojačao položaj Edvarda Kardelja. Kardelj, koji je postavljen na mjesto predsjednika ustavne komisije, bio je u prijedlogu novog Ustava izričito je tražio veće ovlasti za republike. Ustav je naposljetku i donesen, 7. travnja 1963. godine, a Ranković istim nije bio zadovoljan.¹⁹⁰

Kako bi donekle smirio Rankovićevo nezadovoljstvo, Tito je u novom Ustavu oformio položaj potpredsjednika Republike, kojeg je preuzeo upravo Ranković.¹⁹¹ Premda je ta funkcija uglavnom bila protokolarne naravi, njezina simbolika bila je značajna, te se o Rankoviću, nakon što je imenovan potpredsjednikom, počelo u javnosti govoriti kao o Titovom nasljedniku.

¹⁸⁴ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 483.

¹⁸⁵ Radosav Gaćinović, *Solunski proces – politički obračun sa srpskim patriotskim pokretom*, Institut za političke studije, Beograd, 136.

¹⁸⁶ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 360.

¹⁸⁷ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 468.

¹⁸⁸ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 335.

¹⁸⁹ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 360.

¹⁹⁰ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 360.

¹⁹¹ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 343.

7.1. Smrt Slobodana Penezića

Jedan događaj uvelike će utjecati na promjene u SK Srbije i Titov odnos prema Rankoviću je pogibija Slobodana Penezića Krcuna. Ovaj bliski suradnik Aleksandra Rankovića od 1941. godine, prvi načelnik OZNA-e za Srbiju i predsjednik Izvršnog vijeća SR Srbije, uživao je veliki ugled u SK Srbije kao gorljivi zastupnik srpskih interesa.¹⁹² Na sjednicama Savezne vlade često je govorio o interesima Srbije i srpskom narodu, zbog čega je ponekad smatran i srpskim nacionalistom. Pod još uvijek nerazjašnjenim okolnostima poginuo je u automobilskoj nesreći na Ibarskoj magistrali 6. studenoga 1964. godine.¹⁹³ Prepričavajući jedan događaj s prijema kod Tita, Ranković opisuje Krcuna kao jedinog čovjeka koji se mogao otvoreno suprotstaviti Titu, pa kaže da je tom prilikom izjavio Titu: *Mi smo te primili u naše društvo i bićeš u njemu i voditi socijalizam, sve dotle, ne zaboravi, dok te Srbija podržava.*¹⁹⁴ Iz potonje izjave može se zaključiti da je Slobodan Penezić smatrao Srbe jedinim državotvornim narodom o kojem ovisi opstanak jugoslavenske države. Tito je tako od Rankovića zahtijevao i da provede partijsku istragu protiv Penezića, što je ovaj i učinio, da bi sljedeće godine došlo do njegove misteriozne pogibije.¹⁹⁵

Postoji više verzija priče o uzroku automobilske nesreće; nepoznata tekućina koja je nagrizzla gume kotača, puknuće osovine i vozač koji je izgubio nazdor nad vozilom i udario u ogradu. Zanimljiva je i činjenica da se Josip Broz Tito nije pojavio na sprovodu, već je u vrijeme istoga održao prijem za američkog glumca, unatoč tome što mu je Slobodan Penezić spasio život u bitki na Sutjesci.¹⁹⁶ Nakon ovog događaja, čini se kao da je Titu bilo lakše se pripremiti na obračun s Rankovićem.

¹⁹² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 70.

¹⁹³ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 495.

¹⁹⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 70.

¹⁹⁵ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 495.

¹⁹⁶ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 495

7.2. Odluka o smjeni Rankovića

Iz Titove izjave od 20. lipnja 1966. može se zaključiti da je odluku o uklanjanju Rankovića razmatrao pune dvije godine, na temelju svega onoga što se događalo u vremenu tzv. koncepcijskih podjela, od 1958.- 1962. godine.

Kao što je već ranije navedeno, odnosi u vrhu SKJ su se zaoštravali i vodile su se bitke između pripadnika reformskih stajališta koji su se izjašnjavali kao pobornici ustroja Jugoslavije kao konfederacije i formirali su je uglavnom političari iz razvijenijih Republika; Hrvatske i Slovenije, i onih, predvođenih dijelom srpskih komunista, koji su zagovarali jačanje savezne vlade, na temelju čega se ovaj sukob može okarakterizirati i kao nacionalno pitanje.¹⁹⁷ Prema dostupnim izvorima, vidljivo je da su se Tito i Ranković oko ovih pitanja posljednji put usuglasili nakon sjednice 1962. godine pod zaključkom da treba jačati saveznu vladu i da u Partiji treba provesti veću disciplinu.¹⁹⁸ Nakon toga, Tito kao da je očekivao od Rankovića da se obračuna s drugom decentralističkom strujom dok se Ranković, s druge strane, nije htio upuštati u nikakve izravne konflikte iza Titovih leđa što je ovaj možda okarakterizirao kao nedovoljno artikuliran stav i kolebljivost, što je svakako utjecalo na njegovu promjenu strane.¹⁹⁹ Također, Edvard Kardelj još je 1957. godine partijskom vrhu ukazao na opasnost od jačanja dogmatske struje budući da se obnavlja *velikosrpski nacionalizam* i da nastaje *šovinističko integralno jugoslavenstvo*.²⁰⁰ Sukob dviju strana najviše je eskalirao oko pitanja ekonomske politike u Jugoslaviji, gdje je bilo nužno provesti reforme. Pokušaji reforme gospodarstva dodatno je produbio jaz između ekonomski nerazvijenijih jugoistočnih dijelova zemlje i razvijenijih republika Hrvatske i Slovenije. Naime, slijevanje sredstava u savezne fondove podržavale su nerazvijene republike; Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina i Makedonija.²⁰¹ Zagovaratelja i jednog i drugog stava bilo je u svim republikama ali Srbi su zato što su bili najmnogobrojniji narod, te zbog svoje uloge u stvaranju jugoslavenske države 1918., Beograda kao glavnog grada i središta savezne administracije bili prirodno skloniji centralističkom uređenju države.²⁰²

Do kraja 1965. godine bilo je vidljivo da će ekonomska reforma doživjeti neuspjeh a Tito kao jedne od krivaca za neuspjeh počinje smatrati upravo protivnike decentralizacije kao one koji

¹⁹⁷ D. Bilandžić *Hrvatska moderna povijest*, 489.-490.

¹⁹⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 62.

¹⁹⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*,

²⁰⁰ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 335.-336.

²⁰¹ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 335.

²⁰² Pedro Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963-1983*, Bloomington, 1984, 91-94.

koče reformu, pa i samog Rankovića kao predvodnika. Nesumnjivo je da tu ideju nije razvijao sam, a nije isključeno niti da je potekla izravno od visokih dužnosnika SK Hrvatske i Slovenije, koji su se zalagali za što ranije preuređenje Jugoslavije u konfederaciju, a da su oni prezentirali Titu potencijalnu opasnost od Rankovića kao budućeg predsjednika. Mišljenja u historiografiji oko toga što je utjecalo na tako radikalnu Titovu odluku da se riješi svog, do jučer, najbližeg suradnika, su podijeljena. Hrvatski povjesničar Hrvoje Matković tako zastupa pomalo radikalno mišljenje da se Tito odlučio na obračun s Rankovićem onda kada je spoznao *da je Ranković uključen u velikosrpske krugove i da je postao zagovornik velikosrpskog monopola u međunacionalnim odnosima.*²⁰³ Zdenko Radelić piše da razlog leži u tome što je Ranković imao veliki utjecaj, osobito u srpskim krugovima i predstavljao je struju koja nastoji usporiti reforme i održanja velike uloge federacije.²⁰⁴ Srpski povjesničar Branko Petranović tvrdi da je u pozadini sukoba nesumnjivo stajala borba za vlast koju je Tito uklanjanjem Rankovića konačno zaustavio.²⁰⁵

Utjecaj na Tita po pitanju Rankovića imala je i njegova supruga Jovanka Broz koja je bila u lošim odnosima s njim i njegovom suprugom Slavkom Ranković, a koja se žalila na smetnje na vezi prilikom telefoniranja. Kontinuirano je upozoravala Tita na opasnost od Rankovića i *njegovih Srba.* Unatoč tome što se Ranković nikada nije trudio svojim postupcima zasjeniti Tita, nakon što je postao potpredsjednik Republike o njemu se stvara slika kao o Titovom nasljedniku. Slavka Ranković kao veliku grešku ističe i to što se u službenim prostorijama, Rankovićeva slika stavljala pokraj Titove. Isto tako, sporna je bila zdravica tijekom posjeta Moskvi 1966. godine. Ranković je boravio tamo kao predvodnik delegacije SKJ na Kongresu KP Sovjetskog Saveza gdje su mu istaknuti pripadnici sovjetskih vlasti, prema nekim podacima, održali zdravicu kao budućem predsjedniku Jugoslavije. U svojoj knjizi, njegova supruga piše, kako se kasnije u kuloarima moglo čuti: *Ode Leki glava zbog one zdravice.*²⁰⁶

Osmi kongres SKJ, iz prosinca 1964. godine, bio je ključan skup na kojem će Josip Broz Tito konačno odabrati stranu. Smatrajući da će se lakše suprotstaviti Rankoviću i njegovom centralizmu negoli Kardelju i njegovom federalizmu, prihvaća ideje liberalne struje.

²⁰³ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 351.

²⁰⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 362

²⁰⁵ Branko Petranović, *Historija Jugoslavije 1918.-1988., Treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945.-1988.*, Beograd, 1980., 388.

²⁰⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 67.

7.3. Afera prisluškivanje

Pripreme za obračun s Aleksandrom Rankovićem nisu za Tita bile lake. Čovjeka s takvom prošlošću u Partiji, teško je bilo odjednom kompromitirati s teškim optužbama. Tito se također, bojao reakcija iz SK Srbije, gdje je Ranković uživao veliki ugled pa bi se njegovo uklanjanje iz političkog života moglo okarakterizirati i kao protusrpski čin. Nadalje, kao dugogodišnjem prvom čovjeku tajne policije ljudi unutar iste bili su mu vjerni. Bio je također i sekretar CK SKJ i poznao ustroj i djelovanje Partije. Nesumnjivo je bio i uvjereni komunist sa prošlošću koja je izazivala divljenje među članovima partije. Osim kritiziranja gospodarske reforme, nikada u javnosti nije kritizirao Tita ili Partiju, za razliku od Đilasa, već je bio stup centra vlasti, čime je bilo još teže pronaći neki propust u njegovom djelovanju, kojim bi mogao biti uklonjen iz političkog života.²⁰⁷

Zato je Tito odlučio da će glavni argument protiv Rankovića biti zloupotreba moći organa službe sigurnosti. Konkretno, optužiti će Tito Rankovića i UDBU da su bez njegovog znanja, u njegovoj privatnoj rezidenciji bili postavljeni uređaji za prisluškivanje. Ranković, iako više ne formalno šef UDBE, kao potpredsjednik Republike bio je i dalje zadužen za unutarnje poslove i poslove sigurnosti, pa je i samim time i dalje neizravno nadzirao UDBA-u. Zato je Tito procijenio da treba napraviti korjenite promjene unutar iste, budući da je UDBA bila moćna poluga vlasti koja je Rankoviću mogla pomoći čak i u rušenju Tita, a kočiti situaciju da je obrnuta. Olakotna okolnost u konstruiranju bilo kakve priče oko UDBE je bila u načinu njenog funkcioniranja i samovolje nekih kadrova unutar nje, pa s obzirom na to nije bilo teško pronaći propuste koji su se mogli javno kritizirati.²⁰⁸

Aleksandar Ranković bio je *alfa* i *omega* službe sigurnosti od 1944. do 1954. godine. Kada je 1954. godine postavljen za potpredsjednika SIV-a, na njegovo mjesto dolazi njegov dotadašnji zamjenik i bliski suradnik Svetislav Stefanović Čeća. Kasnije je došlo do još nekih rotacija na funkcijama, a 1963. godine, saveznim ministrom za unutarnje poslove postaje Vojin Lukić. Budući da su sva trojica blisko surađivali ali i bili na vodećim funkcijama u službi sigurnosti još od njenog osnivanja, logično je bilo upravo njih trojicu kompromitirati za zloupotrebu iste.²⁰⁹ Olakotna okolnost pri konstruiranju ove afere bila je što nema sistematizirane dokumentacije, uputa niti bilo kakvih zabilješki o tome kako i gdje su ugrađivani sistemi nadzora komunikacije ili razgovora u zatvorenom prostoru. Također, nije

²⁰⁷ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 491.

²⁰⁸ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 79.

²⁰⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 80.

postojala nikakva zakonska uredba ili okvir o primjeni i nadzoru uređaja prisluškivanja.²¹⁰ Naredbe o postavljanju istih išle su uglavnom usmenim putem, preko saveznih sekretara ili ostalih više ili niže rangiranih službenika. Takvo stanje unutar službe sigurnosti, bilo je idealno za konstruiranje priče o prisluškivanju koja se, upravo zbog nedostatka dokaza, ne može dokazati. S pričom o aferi prvotno su najvjerojatnije bili upoznati partijski kadrovi iz vrha SK Hrvatske i SK Slovenije te pripadnici UDBA-e Slovenije i Hrvatske. Što se tiče članova SK Srbije, prvotno su bili upoznati oni koji nisu bili pripadnici Rankovićeve struje na čelu s Petrom Stambolićem i Jovanom Veselinovim. Ističu se tu još Milentije Popović, Dobrivoje Radosavljević i Koča Popović. Oni su, kao predstavnici nove struje u SK Srbije, objašnjavali da to čine zbog modernizacije, nadilaženja krize, pa čak i borbe protiv srpskog nacionalizma. Nagradu kao doprinos u aferi dobili su već nakon Brijunskog plenuma kada su međusobno raspodijelili funkcije smijenjenih aktera.²¹¹ Da bi priča o prisluškivanju izašla na vidjelo, trebalo je još napraviti novi kadrovski raspored unutar CK SKJ, pogotovo unutar CK SKS koji je bio Rankovićeva baza. Tijekom 1965. godine, uslijed jačanja pripadnika liberalne struje, upravo to se i događa. Na mjesto saveznog sekretara za unutrašnje poslove dolazi Hrvat Milan Mišković umjesto Vojina Lukića kojega premještaju u Srbiju. I sam Lukić je kasnije pisao da je njegova smjena bila priprema za smjenu Rankovića budući da im je na takvom položaju trebala odana i pouzdana osoba, a ne on od kojega bi se cijela akcija morala kriti. Došlo je do promjene i u Službi sigurnosti JNA gdje je na čelo postavljen general Ivan Mišković, također Hrvat. Tako su ključne položaje u službi sigurnosti zauzela dva Hrvata. Uvedene su još neke promjene, odnosno dolazi do ukidanja pojedinih organa pa je s radom prestala Savezna komisija za koordinaciju službi na čijem je čelu bio Svetislav Stefanović Čeća. Sve ove promjene su se događale bez formalnih odluka.²¹² Čovjek koji je također sudjelovao u rušenju Rankovića bio je Ivan Stevo Krajačić, po nacionalnosti Hrvat, koji je tada bio organizacijski sekretar CK KPH od 1943. te načelnik hrvatske OZNE. Unatoč tome što se izjašnjavao kao pripadnik dogmatske struje, aktivno se angažirao oko slučaja Ranković pa se postavlja pitanje je li njegovo rušenje postalo nacionalno pitanje.²¹³ Činjenica da su veliku ulogu u rušenju Rankovića imala četvorica Hrvata potakla je pitanje o simbolici iste,

²¹⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 150.

²¹¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*,

²¹² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 76.-77.

²¹³ Z. Radelić, Hrvatska u Jugoslaviji, 363.

koja je izraz sučeljavanja dvaju suprotnih strana koji su se borili, osim za ideološke, i za republičke interese.²¹⁴

I hrvatski i srpski povjesničari oko afere prisluškivanje gotovo su jednoglasni, priča oko prisluškivanja je bila lažna. Niti jedna komisija, ni prije ni nakon Brijunskog plenuma, nije pronašla nikakav pisani trag, transkript koji bi mogao dokazati eventualno prisluškivanje visokih partijskih dužnosnika.²¹⁵ Tako Zdenko Radelić navodi da je Josip Broz Tito *podastro priču o prisluškivanju državnih i partijskih službenika, ali i lažnu priču da je on osobno prisluškivan*.²¹⁶ Srpski povjesničari u knjizi *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a* pišu: *Onaj tko pažljivo pročita raspoloživu dokumentaciju teško da bi mogao povjerovati da je Ranković osmislio, organizirao, naredio a posebno da je osobno sudjelovao u prisluškivanju Tita*.²¹⁷

7.4. Pripreme za Brijunski plenum

Na sjednici IK CK SKJ koju je Tito sazvao 16. lipnja 1966. u Beogradu prvi put se javno pokreće pitanje Rankovića i otvaranje afere. Tito je odmah na početku najavio da će na toj sjednici pitanje biti rad službe sigurnosti i SUP-a. Nadalje, iznosi optužbe na račun iste budući da su navodno u njegovoj rezidenciji, čak i u spavaćoj sobi, postavljeni prislušni uređaji koji snimaju sve njegove razgovore.²¹⁸ Potom izravno optužuje Aleksandra Rankovića i Svetislava Stefanovića Ćeću koji su, kako Tito navodi, izravno upravljali UDBA-om dok su država i Partija bili potpuno izvan dosega kontrole iste. UDBA je, kako navodi, imala neosporne zasluge u borbi s narodnim neprijateljima i informbiroovcima, ali se pod dugotrajnim nadzorom Rankovića i Ćeće izdigla kao država u državi. Predlaže zatim osnivanje komisije koja će istražiti sve izneseno i rezultate svoga istraživanja prezentirati Centralnom komitetu. Naposljetku su osnovane dvije komisije. Prva je bila politička čiji je predsjednik bio Krste Crvenkovski a ostali članovi kao predstavnici republika; Đuro Pucar, Blažo Jovanović, Dobrivoje Radosavljević, Miko Tripalo i Franc Popit.²¹⁹

Tehnička komisija je bila zadužena za internu istragu o aferi prisluškivanja; pregled instalacija, pronalaženje i uklanjanje prislušnih uređaja. Ovom komisijom predsjedao je načelnik Službe sigurnosti JNA Ivan Mišković. Ostali članovi bili su ing. Omer Čišić, major JNA, ing. Vlajko Stanković, kapetan I. klase JNA, Božo Rašeta, službenik SUP-a

²¹⁴ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 363.

²¹⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 200.

²¹⁶ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 362.

²¹⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 435.

²¹⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 491.

²¹⁹ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 492.

Makedonije. U zadacima tehničke komisije nalaže se da je potrebno provjeriti je li bilo prisluškivanja od strane stranih obavještajaca, budući da su pronađeni uređaji u blizini ambasade. Članovi ove komisije mahom su bili kadrovi iz vojske, što nije bilo slučajno. Naime, slučaj se odmah postavio tako da, obzirom da je prisluškivan vrhovni vojni zapovjednik Tito, je za njega nadležan vojni sud. Tako definiran zadatak o postojanju vojne špijunaže je poslužio tome da istragu provedu vojni organi, kako bi se izbjeglo uplitanje UDBE u ovaj slučaj.²²⁰ Materijali za konačni izvještaj Komisije iznose prave zadatke, a oni su ustanoviti u kojoj je mjeri bilo zlouporabe UDBE od strane rukovoditelja, a s ciljem borbe za vlast. Komisija je pregledala rezidenciju predsjednika Tita u Užičkoj 15, Beli dvor i Šumsku kuću, Plavi voz, Dobanovce i Karađorđevo. Osim tehničkih ispitivanja vršili su istraživanja određenih osoba povezanih sa slučajem i operativno-kontrolne mjere.²²¹ Već nakon nekoliko dana, kod Tita se sastaje politička komisija sa rezultatima obavljenih zadataka. U izvještaju komisije navodi se da su ozvučeni bili Kardelj, Veselinov, Radosavljević, Mišković i drugi. Tito optužuje UDBU i navodi da je čak 600 njenih članova sudjelovalo u prisluškivanjima. Osim članova komisije, na sastanku su bili prisutni i brojni članovi Izvršnog komiteta, s ciljem da se Tito uvjeri da srpski kadrovi neće pružati otpor. Budući da se u isto i uvjerio, došlo je vrijeme za konačni obračun.²²² Tito saziva još jednu sjednicu IK CK SKJ 22. lipnja 1966. godine. na kojoj prisustvuju čelnici SK svih Republika. Tito na toj sjednici ističe važnost UDBE i navodi kako ne treba osuđivati čitavu službu sigurnosti protiv pojedinaca koji su se previše izdignuli na svojim položajima i vršili zlouporabe istog.²²³ Riječ je potom preuzeo predsjednik političke komisije, Krste Crvenkovski koji je prezentirao rezultate istrage. Prije početka sjednice dobio je instrukcije od Tita kako čitavu stvar treba predstaviti politički, a ne iznositi rezultate po tehničkim pitanjima.²²⁴ Svoje izlaganje započinje kritiziranjem UDBE, koja je gotovo pa onemogućavala rad komisije zahvaljujući *zatvorenosti, tvrdoći, neiskrenosti određenog kadra UDBE*. Kaže da je UDBA kontrolirala sve, od poduzeća do predsjednika države.²²⁵ Nastavlja tako, iznoseći optužbe da su se ti isti kadrovi vezali za pojedine ličnosti koje se poistovjećuju s državom i CK. Rekao je, također, da je komisija zaključila da su pojedinci vršili zloupotrebe prilikom prisluškivanja, jer su se odluke donosile usmeno. Sastanci Izvršnog komiteta i ostale sjednice snimani su još od Beogradske konferencije 1961. godine, a snimljene vrpce odnosile su se u UDBU, a ne u CK.

²²⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 108.

²²¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 109.-110.

²²² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 115.- 118.

²²³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 136.

²²⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 136.

²²⁵ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 492.

Od kada je Ranković postao potpredsjednik Republike dobivao je sve najznačajnije dokumente i potom sam odlučivao kome će što od toga proslijediti.²²⁶ UDBA se, prema riječima Crvenkovskoga, osilila i proglasila sebe najodanijim odredom Partije.²²⁷ Na toj sjednici, govorio je i sam Ranković. Očito iznenađen težinom optužbi koje su iznesene na račun njegovog rada i vođenja službom sigurnosti govori: *Događaj sam po sebi je toliko težak, mračan, da se drugačije ne može tretirati nego kao neprijateljski akt bez obzira na motive. Ja nemam veze sa tim suludim postupkom.*²²⁸ Rasprava se nastavila, ali odluka je već bila donesena. Trebalo je još samo i provesti. Zato Tito na kraju tog zasjedanja saziva plenum za 1. srpnja 1966. godine gdje će se konačno obračunati s Rankovićem.

7.5. Brijunski plenum i pad Aleksandra Rankovića

Dan prije samog Plenuma, na sjednici IK CK SKJ dogovorene su točke dnevnog reda za sam plenum. Usvojene su četiri točke dnevnog reda: *Aktualni problemi u vezi sa štetnim djelovanjem nekih organa bezbjednosti i štetne posljedice toga djelovanja na razvoj sistema i rad Centralnog komiteta, O reorganizaciji i daljem razvoju Saveza komunista Jugoslavije, O nekim kadrovskim promjenama i četvrta Razno.*²²⁹

Aleksandar Ranković također je na Brijune stigao dan ranije a dočekala ga je hladna atmosfera gdje su svi na otoku okretali glavu od njega. Materijale za sjednicu dobio je također posljednji, tek oko 23 sata, iako su već u popodnevnim satima ostali članovi SKJ proučavali iste.²³⁰ Nakon što je pročitao optužbe kojima će sutra biti izložen, Ranković se toliko uznemirio, da je doživio blagi srčani udar. Unatoč upozorenjima liječnika, Ranković je sjednici prisustvovao, zajedno s ostalom dvojicom optuženih: Vojinom Lukićem i Svetislavom Stefanovićem Ćecom. Sjednicu je svojim izlaganjem otvorio Tito. Odmah se obrušio na službu sigurnosti koja je, prema njegovim riječima, deformirana i u toku dvadeset i više godina postojanja prepuštena sama sebi. Ističe zatim, da je tijekom i nakon rata služba imala velike pozitivne zasluge, kao i Ranković koji joj je bio na čelu. Upravo zbog povjerenja koje je službi bilo dano, ona se izmakla izvan kontrole države i partije. Nadalje, osvrće se

²²⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 137.

²²⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 136.

²²⁸ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 492.

²²⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 164.

²³⁰ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 507.

izravno na Rankovića i Čeću, kao na kadrove koji su se osilili i stvorili last nad ljudima i društvom.²³¹

Nakon Tita, riječ uzima Krste Crvenkovski kao predsjednik Komisije koji je pročitao izvještaj Komisije IK CK SKJ *O stanju, metodu, rukovođenja i pojavama zloupotrebama u organima državne bezbednosti*. Na početku izvještaja, hvali se rad UDBE koja je bila od odlučujućeg značaja za konsolidaciju narodne vlasti u poslijeratnom razdoblju.²³² Nakon te pohvale redale su se kritike o radu UDBE. Prva kritika odnosi se na razdoblje nakon Osmog kongresa SKJ kada je odlučeno da će Jugoslavija ići u smjeru liberalizacije, demokratizacije i razvoja samoupravljanja. Konzervativni čelnici UDBE bili su ti koji su bili protivnici provođenja odluka koje je donio SKJ. Služba sigurnosti zloupotrebljavala se za političke svrhe i uspostavu kontrole nad čitavim društvom. Također, rukovoditelji UDBE nisu dozvoljavali niti da se provedu bilo kakve nužne reforme unutar same službe. Ističu kako je UDBA postepeno širila svoje djelovanje i ovlasti s krajnjim ciljem uspostave kontrole nad čitavim društvom.²³³ Komisija je zaključila i da je kadrovska politika u tijelima državne sigurnosti bila u rukama Rankovića i Stefanovića što je onda dovodilo do osobne povezanosti s osobom rukovoditelja. Navode i da unutar UDB-e postoji pravilo o čuvanju tajnosti, jer nitko od članova nije želio govoriti o zloupotrebama i da je UDB-a bila zatvoren sustav koji je bio odgovoran Rankoviću, a ne SKJ. *Umjesto da se moderniziraju i bave nadzorom stranih obavještajnih službi oni se bave unutarnjom politikom zemlje.*²³⁴ Također ističu da će za potpuno utvrđivanje stanja još nastaviti raditi na ovom slučaju i istraži, no ipak predlaže sljedeće: CK SKJ bi trebao preporučiti SIV-u neodgodivu reorganizaciju UDB-e, zatim formiranje posebne Državne komisije koja bi nastavila s daljnjom istragom. Predlažu da CK SKJ preporuči Saveznoj skupštini da se Stefanovića zbog njegove neposredne odgovornosti za rad tijela državne sigurnosti, kao i zbog njegovog neiskrenog držanja pred komisijom, razriješi dužnosti člana SIV-a, isključi iz CK SKJ kao i iz SKJ. Također predlažu da se ostavka Aleksandra Rankovića koju je podnio na sve svoje funkcije prihvati, jer je njegova politička odgovornost takva da on više ne može obnašati te funkcije.²³⁵ Nakon izvješća Komisije, za riječ se javio Ranković. Vidno uznemiren, i očigledno shrvan optužbama pružio je samokritičan osvrt na iste ne pružajući gotovo nikakvu obranu. Objasnjavao je metodologiju rada službe sigurnosti i procedure koje su se primijenjivale u određenim slučajevima. Postoji mogućnost i da je ovo

²³¹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 184-185.

²³² S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 187.-188.

²³³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 191.

²³⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 191-193.

²³⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 198.

bio govor koji je napisao Risto Jovanović a kojega je Ranković dobio noć uoči Brijunskog plenuma zajedno s materijalima koji su podijeljeni svim sudionicima plenuma kako bi unaprijed znali o čemu će se točno govoriti.²³⁶ Nakon Rankovićeve izlaganja govorio je general Veljko Kovačević. Osvrnuo se na prisluškivanje Josipa Broza Tita, navodeći da je onaj tko je protiv Tita i protiv socijalizma i protiv Jugoslavije. Smatra da se nosiocima takve politike ne smije gledati kroz prste već se trebaju donijeti beskompromisne odluke. Za razliku od Rankovića, drugooptuženi Svetislav Stefanović Čeca imao je izražen i odlučan istup. Odbacio je sve što mu se stavlja na teret referirajući se na izvješće komisije, poglavito dio o prisluškivanju samog Tita. Budući da je osobno sudjelovao u službi Titovog osiguranja prativši ga i na putovanjima, glasno se zapitao: *I šta sad treba Čeci Stefanoviću da prisluškuje Tita?*²³⁷ Njegov govor bio je toliko uvjerljiv da je članove Komiteta to razljutilo, budući da su i od njega očekivali samokritiku, a on nije priznao krivicu već se odlučno branio.²³⁸

U nastavku sjednice, nastavlja se niz napada na Rankovića i Stefanovića. Govorili su dalje Jovan Veselinov, Cvijetin Vukmanović, Dobrivoje Mijatović. Zanimljiva je činjenica da su na ovoj sjednici govorili mahom srpski i crnogorski političari. Edvard Kardelj i Vladimir Bakarić uopće nisu govorili.²³⁹ Veselinov se u svom izlaganju osvrnuo na Rankovića i njegov istup smatrajući da on nije samo moralno odgovoran već i politički. Izjavio je da sve ovo što se događa pridonosi jačanju Partije te je potrebno je da raščistimo ono što je trulo, što je smetalo razvitku naše Partije i društva.²⁴⁰ Mijatović je izrazio nezadovoljstvo s istupom Rankovića i Stefanovića. Za Stefanovića je izjavio da on još i napada Komisiju. Glede njihove odgovornosti izjavio je kako su se obojica fokusirala na temu prisluškivanja naglašavajući da ga nije bilo, premda je prisluškivanje tek jedan od problema, kojih u UDBI ima mnogo. Zatim je naglasio da je Ranković znao za priče i glasine kako će on naslijediti Tita i to mu nije smetalo, a trebao ih je odmah zaustaviti.²⁴¹ Dobrivoje Radosavljević je postavio pitanje zašto Komisija nije razgovarala s Rankovićem i zašto se on sam nije javio Komisiji i ukazuje da Komisija nije ništa zapisala o međurepubličkim odnosima, a uvjeren je da Služba sigurnosti i tu ima ulogu u prenošenju informacija i dezinformacija.²⁴²

²³⁶ Zoran Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd, 1989., 86.- 70.

²³⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 204.

²³⁸ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 88.

²³⁹ D. Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, 494.-495.

²⁴⁰ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 92.-93.

²⁴¹ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 94

²⁴² Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 94.-95.

Nakon ovih izlaganja, za riječ se ponovno javlja Ranković. U ovom njegovom istupu, još se više nazire pokajnički ton pa on čak iskazuje i slaganje sa svojim kritičarima. *Ja osuđujem celu tu stvar , isto tako ogorčeno kao što je osuđujete i vi. (...) Mislim da će pokretanje ovog pitanja obogatiti naš Savez komunista i da će mu dati nove snage da savlada sve teškoće, pa i ovu o kojoj mi danas diskutujemo. (...) Nisam ja branio Udbu, drugovi. Ja sam rekao da ne branim nikoga i ništa i da svako mora odgovarati punom merom za greške koje je počinio. Ja to mislim i ovoga puta, uključujući i sebe u tom smislu. (..) Slažem se sa drugovima koji su iznijeli moje greške, političke i u pogledu aktivnosti, i nerada, i svega. Sa onim što je političko u tome, što ne udara na moral čovjeka, ja se slažem. Ja sam rekao u svom istupanju da je kod mene bilo takvih grešaka i mnoge se stvari meni u prvom redu mogu pripisati. Mi nismo analizirali naš rad tako opširno u CK ni ranije, a ni u posljednje vrijeme, iako su problemi nicali. Nema nikakve sumnje da sam za to odgovoran ja, jer sam bio na takvom mjestu.*²⁴³

Budući da je ovo izlaganje bilo svojevrsno prihvaćanje krivice, nakon njega riječ preuzimaju dojučerašnji Rankovićevi prijatelji, tada najoštriji kritičari. Vladimir Popović tako smatra da je drugi Rankovićev govor bio svakako bolji od prvog ali da i je ostalo mnogo stvari o kojima bi se trebao izjasniti. Zaključio je svoj govor time da Ranković nikako ne može i ne smije ostati članom CK SKJ.²⁴⁴

Završnu riječ ovog Plenuma je, očekivano, dao Tito. On je pohvalio jedinstvo Centralnog komiteta i principijelnost svih njegovih članova. Naglasio je kako je prva sljedeća vratiti povjerenje u isti, budući da je ono ozbiljno poljuljano neposrednim događanjima te nužno provođenje odluka donesenih na Osmom kongresu i Trećem plenumu SKJ. Govori kako je potrebno zaustaviti nacionalizam, reorganizirati savezna i republička rukovodstva te konsolidirati Partiju.²⁴⁵ Osvrnuo se i na istupe Rankovića i Stefanovića, a Rankovićeve riječi prokomentirao je na sljedeći način *Mislim da je dovoljno da je on svjestan da nosi moralnu i političku odgovornost i da će drug Marko i ubuduće nastojati, jer on to može, da nam pomogne da bi se onemogućili razni pokušaji koji bi mogli doći sa strane, i da bi se spriječilo da se to prenese na nacionalni teren. Kao jedan od glavnih rukovodilaca do sada, on može da kaže svoju riječ uvijek kada to bude trebalo. Ja to tražim od njega.*²⁴⁶ Prema Stefanoviću je zauzeo nešto oštriji stav smatrajući da se nije ponio principijelno i dosljedno kao istinski komunist, i da mu isto zamjera. Naveo je još i da ne treba dozvoliti napade na službu

²⁴³ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 208.

²⁴⁴ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 210.

²⁴⁵ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 211.-214.

²⁴⁶ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 212.

sigurnosti, koja se treba nastaviti boriti protiv klasnog neprijatelja a ne protiv onih iz redova SKJ. Naglasio je kako treba ukloniti iz njenih redova one koji su sudjelovali u ovoj aferi i dati joj zdravi kadar. Na kraju je još najavio i reorganizaciju CK SKJ i provjeravanje kadrova, pohvalio sjednicu i izrazio nadu da će se u budućnosti nastaviti ovako otvoreno raspravljati i o drugim problemima.²⁴⁷

Kao što je već prethodno navedeno, Titu je bilo izrazito važno da pitanje smjene Rankovića ne postane srpsko nacionalno pitanje. Zato je sam tijekom Plenuma, kao i kadrovska popunjavanja nakon, bilo podređeno tome. Niti jedan Slovenac ili Hrvat nije otvoreno kritizirao Rankovićevo djelovanje na Brijunskom plenumu, već su to napravili srpski dužnosnici predvođeni Veselinovim i Radosavljevićem. Na mjesta s kojih su Ranković i suradnici smijenjeni kasnije će biti postavljeni istaknuti srpski dužnosnici, iz istog razloga, Mijalko Todorović na mjesto partijskog sekretara, Milentije Popović na Rankovićevo mjesto u Izvršnom komitetu CK SKJ, dok je Koča Popović zauzeo njegovo mjesto potpredsjednika države.²⁴⁸

Centralni komitet je tako jednoglasnom odlukom usvojio *Odluke Centralnog komiteta* koje su bile sljedeće: Prva odluka je da se odmah počne s reorganizacijom tijela državne sigurnosti u skladu s nastalim promjenama i sustavom samoupravljanja. Potrebno je uspostaviti društvenu kontrolu nad tijelima sigurnosti i izabrati političke dužnosnike na dužnosti rukovoditelja tijela unutrašnjih poslova. Druga odluka glasi: Preporučuje se Saveznom izvršnom vijeću da posebno formirana komisija nastavi istragu, kako bi razotkrila sve materijalne činjenice, prave namjere i smisao pojedinih poduhvata i zloupotreba položaja i vlasti, kao i da se krivci pozovu na odgovornost. Treća je odluka da se Svetislava Stefanovića, koji je neposredno bio odgovoran za rad tijela državne sigurnosti, isključi iz CK SKJ i iz SKJ.²⁴⁹ Također preporuča se Saveznoj skupštini da ga makne s dužnosti člana Saveznog izvršnog vijeća. Četvrta odluka je da se prihvaća ostavka Aleksandra Rankovića na mjesto člana CK SKJ i Izvršnog komiteta Centralnog komiteta. CK SKJ prihvaća da Ranković podnese ostavku Saveznoj skupštini na funkciju potpredsjednika Republike. CK SKJ potom poziva sve komuniste i radne ljude Jugoslavije da ulože maksimalne napore u razvoju demokracije, samoupravljanja i ostvarenja

²⁴⁷ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 216.

²⁴⁸ Ante Batović, *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma – Američki i britanski izvještaji o Hrvatskoj (1964.-1966.)*, Historijski zbornik, Vol. 63 No. 2, 2010., 554.

²⁴⁹ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 217.

ustavnih prava. Predlaže se osnivanje komisije koja će diskutirati o svim ovim pitanjima s članovi SK i širom javnosti i vidjeti je li potrebno sazivati izvanredni kongres.²⁵⁰

7.6. Posljedice pada i nacionalno buđenje

Politička likvidacija Aleksandra Rankovića imala je veliki odjek, kako u Jugoslaviji, tako i u ostatku svijeta. Ovo je u očima međunarodne zajednice bio najznačajniji događaj od Titova raskida sa Staljinom 1948. godine. Britanski veleposlanik u Beogradu odmah nakon Brijunskog plenuma šalje izvješaj Foreign Officeu u kojem piše: *Utjecaj na vanjsku politiku bit će dakako indirektan. Tito će vjerojatno iskoristiti reformu Udbe kako bi Zapadu i nesvrstanim zemljama pokazao svoj liberalizam. Zasigurno se nada da će još jedanput dati sjajan primjer Istočnoj Europi u trenutku kada su Rumunji u središtu pozornosti. S druge strane teško da će htjeti stvarati probleme Rusima, čiju europsku politiku vjerno podupire. S obzirom na ulogu koju su Ranković i Udba imali u proganjanju staljinista 1948., Rusi kratkoročno mogu biti sasvim zadovoljni što je on uklonjen. Dugoročno, oni i druge istočnoeuropske zemlje mogu s razlogom sumnjati jesu li jugoslavenski vođe izabrali pravi put za jačanje partijske pozicije.*²⁵¹

Iz američkog veleposlanstva u Beogradu ovaj događaj su okarakterizirali kao jugoslavensko približavanje Zapadu i kapitalističkom sustavu: *Rankovićev pad i događaji koji su uslijedili dugoročno su u američkom interesu. Cilj američke politike prema Jugoslaviji je potpora liberalizaciji jugoslavenskog društva i održavanje jugoslavenske neovisnosti od centralističke komunističke kontrole, posebno od Moskve. Ranković je bio partijski čelnik s autoritarnim sklonostima koji je nadzirao ulogu Partije da kontrolira i upravlja jugoslavenskim društvom. On je prema tome bio simbol partijskog dužnosnika koji se ne može prilagoditi unutrašnjim promjenama pa se prema tome osjećao ugroženim od ekonomskih i društvenih reformi. On je također najviše odgovarao Sovjetima s kojima je imao najuže kontakte, ukoliko im i sam nije bio naklonjen.*²⁵²

Pad Aleksandra Rankovića u Hrvatskoj doživljavao se kao nacionalna pobjeda nad srpskim hegemonizmom, dok je u Srbiji situacija bila obrnuta; bio je ovo srpski nacionalni poraz.²⁵³ Srbi su ostali bez svog čovjeka u vrhu vlasti pa je istaknuti pjesnik Dobrica Ćosić još prije plenuma Titu uputio pismo o *skandaloznoj aferi koja ima proturspske crte*. Kasnije se on

²⁵⁰ S. Kovač, B. Dimitrijević, I. Popović, *Slučaj Ranković*, 218.

²⁵¹ A. Batović, *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma*, 552.

²⁵² A. Batović, *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma*, 556.

²⁵³ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 364.

nametnuo kao predstavnik dijela Srba koji su vjerovali u Rankovićevu ideju Jugoslavije i zbog svog ugleda predstavljao je prijetnju vlasti. Srbi su također negodovali i na optužbe na račun djelovanja UDBE na Kosovu koje su također iznesene na Brijunskom plenumu, jer su tu pokrajinu time *izručili Albaniji*.²⁵⁴ Rankovićeva smjena izazvala je val liberalizacije u svim aspektima života; otvorene su granice, dolazi do prodora masovne kulture sa zapada a potpuna novost je bilo izražavanje nezadovoljstva od strane običnog građanstva, što se može protumačiti kao manja prisutnost straha zbog mogućih sankcija. Baš kao što je i bilo najavljeno odlukom Brijunskog plenuma, reorganizirana je UDBA. U skladu s novim, republičkim načelima, i ona je bila organizirana po republikama. Tako je tijekom 1966. godine, broj žalbi koje su upućene Komisiji za predstavke i pritužbe Sabora SRH povećao sa 2400 na 6300 u odnosu na 1965. godinu što bi se moglo razumjeti kao veće povjerenje građana u vlast i njene organe.²⁵⁵ Obzirom na neuspjeh privredne reforme, životni standard pada, troškovi života rastu te je nezaposlenost sveprisutna. Tako dolazi i do pojave čestih radničkih štrajkova, koji su zabilježeni kao obustave rada, i kojih je do 1968. godine bilo 631.²⁵⁶

Filozofi, sociolozi i ekonomisti izlaze iz okvira stručnih krugova i rasprava, a njihove kritike postojećeg sistema postaju od općeg interesa. Formira se i još jedna društvena grupacija iz redova studenata, koja će postati relevantan faktor koji, osim što kritizira postojeće stanje, postavlja konkretne zahtjeve, što će posebno biti vidljivo 1968. godine.²⁵⁷ Unatoč tome što dolazi do reformi u Savezu komunista SKJ, uloge republika i nacija jačaju i što su sve te promjene bile gotovo pa nezamislive u ostalim komunističkim zemljama, demokratski proces nije otvoren a centralistički elementi još su vidljivi. Glavni razlog za to leži u tome što se Josip Broz Tito nije želio odreći svojih diktatorskih ovlasti niti monopola vladajuće Partije.²⁵⁸ U ovakvim okolnostima dolazi do jačanja republičkih centralizama nasuprot onom saveznom, a nova politička elita, od sada razjedinjena, počinje se boriti za republičke interese stavljajući ih ispred državnih.²⁵⁹ Obistinila se najava američkog veleposlanika koji je netom nakon Rankovićeva pada utvrdio: *Vjerojatno će se kao neposredan rezultat svega toga povećati napetost među narodnostima, jer će svaka od njih pokušati iskoristiti nove prilike za*

²⁵⁴ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 510.

²⁵⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 366.

²⁵⁶ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016., 29.

²⁵⁷ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 357.

²⁵⁸ H. Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, 28.

²⁵⁹ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, 28.

ostvarenje svojih interesa koji nisu uvijek u skladu sa zajedničkim jugoslavenskim interesima.²⁶⁰

7.7. Rankovićeve ostavština

Prema Joži Pirjevcu, Aleksandar Ranković je nakon Brijunskog plenuma u razgovoru s Titom izjavio sljedeće: *Lako ćeš se mene, Stari, riješiti. No, kada odeš, poslije tebe će u Jugoslaviji biti potop.*²⁶¹ I bio je Ranković, jednim dijelom u pravu. Jačanjem republičkih elemenata nastaju prve pukotine u Jugoslaviji u kojoj su republički interesi ispred federalnih. Vodeća struja unutar SK Hrvatske bila je ona sa izrazitim protucentralističkim tendencijama, koji se zalažu za što veću samostalnost republika. To širenje republičkih nadležnosti odnosilo se na ravnopravnost Hrvata u kulturi, jeziku i gospodarstvu. Javlja se teza o tome kako je Hrvatska gospodarski iscrpljena na račun siromašnih krajeva, te da je kadrovski zaklinuta u odnosu na Srbiju u sudstvu, policiji i vojsci te da u Srbiji jačaju velikosrpski elementi.²⁶²

U Srbiji, nisu bili zadovoljni s reakcijama iz Hrvatske. Tamošnje vodstvo usmjereno je bilo više na demokratizaciju političkog života, negoli na zahtjeve o jačanju republičkih elemenata. Zato sumnjiče hrvatsko vodstvo za razbijanje jedinstva Jugoslavije smatrajući Srbe vodećom nacijom i onima koji imaju najveće zasluge u stvaranju Jugoslavije.²⁶³ Na Trećem plenumu CK SKJ u svibnju 1969. godine Srbi izražavaju otvoreno nezadovoljstvo oko hrvatskog nacionalizma i ekonomskog provincijalizma i inzistirali su na demokratizaciji cijelog društva koji će onda prirodno dovesti do rješenja ekonomskog i nacionalnog pitanja. Hrvati i Slovenci, nasuprot, izražavaju važnost nacionalnog pitanja i republičkih autonomija i kreću u borbu za ostvarenje svojih zahtjeva. Sukob koji je imao razornu snagu između Srba i Hrvata bio je onaj oko jezika iz 1967. godine. Unatoč sporazumu iz 1954. godine, kojim je potvrđeno postojanje hrvatsko-srpskog ili srpsko-hrvatskog jezika, dolazi do sve većeg širenja srpske ekavštine, na štetu hrvatskoga jezika. Na inicijativu Akademije znanosti i umjetnosti, 1967. godine izdana je *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog jezika* u kojoj se traži razdvajanje srpsko-hrvatskog jezika. U Srbiji su žestoko reagirali na *Deklaraciju*, tražeći da se potpisnike zatvori.²⁶⁴ Budući da se bez Josipa Broza Tita nije mogla provesti nikakva odluka, promjene su bile moguće samo ako ih je on odobrio. Ubrzo je tako podržao javno hrvatske komuniste. U međuvremenu, u Hrvatskoj se službeno formira studentski pokret onda kada je za prvog

²⁶⁰ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 520.

²⁶¹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 509.

²⁶² Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 380.

²⁶³ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 380.

²⁶⁴ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 355.

studenta prorektora Sveučilišta u Zagrebu izabran Ivan Zvonimir Čičak, koji je slovio kao klerikarac i hrvatski nacionalist.²⁶⁵ Studentska populacija, vodstvo SK Hrvatske i Matica hrvatska bili su okarakterizirani kao uporište hrvatskog nacionalnog pokreta. Oblikovale su se tako brojne ideje o rješenju nacionalnog pitanja koje se tiču jezika, tiska, kadrovskih pitanja u javnim ili državnim ustanovama ali i kritike na račun postojećeg sistema, posebice na nasrazmjernu raspodjelu sredstava po republikama. Unatoč tome što se vodstvo SKH više puta otvoreno izjasnilo da žele rješenje nacionalnog pitanja unutar Jugoslavije, počelo je u Hrvatskoj dobivati obrise masovnog pokreta. Unatoč ponovnoj javnoj podršci Josipa Broza Tita od rujna 1971. godine, o ovom pitanju istupa Edvard Kardelj koji je izrazio bojazan da će hrvatski ekstremizam izazvati pobjedu velikosrpskog hegemonizma, smatrajući da refome može voditi samo i isključivo SK pod čvrstim nadzorom, a ne ih prepustiti narodu ili ulici.²⁶⁶

Takva situacija očito je potresala Jugoslaviju iznutra, a nepremostive međurepubličke razlike sve su više izlazile na vidjelo. Zato je Tito odlučio riješiti krizu i smijeniti hrvatsko političko rukovodstvo i ugušiti masovni pokret koji je postao poznat pod nazivom *Hrvatsko proljeće*. Tako je nakon sječe u Karadorđevu, po starom partijskom običaju, smijenjeno više od 400 pristaša vodstva SKH. Mnogi pripadnici studentskog pokreta, članovi Matice hrvatske i oni koji su objavljivali u drugim glasilima, marginalizirani su iz javnog života ili osuđeni na zatvorske kazne.²⁶⁷

Nakon 1966. godine i druge republike počele su se više boriti za svoja prava. Tako se u Sloveniji i Makedoniji formiraju zahtjevi za većom ravnopravnošću njihovih jezika u saveznim organima. Nadalje, Makedonci su 1967. od komunističkih vlasti dobili dozvolu da izaberu vlastitog patrijarha svoje crkve, za što su se borili još od rata ali uz Rankovića, kojeg su smatrali zaštitnikom Srpske pravoslavne crkve, to nisu uspijevali izboriti. Srpska pravoslavna crkva tome se žestoko protivila i nikada nije priznala autokefalnost makedonske crkve. To je bio veoma važan događaj koji je utjecao na jačanje nacionalnog identiteta, budući da je crkva u pravoslavnom svijetu najvažniji atribut državnosti.²⁶⁸

Osim što su optuživali i Makedonce i Hrvate i Slovence za rušenje jugoslavenske ideje, Srbi su smatrali da ih ugrožavaju i Muslimani, oni u Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Bošnjaci su tek 1968. godine proglašeni konstitutivnim narodom federacije, budući da im je do tada bio priznat samo vjerski identitet. Srbi su smatrali da je ovim potezom ugroženo pravoslavlje na

²⁶⁵ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 442.

²⁶⁶ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 446.

²⁶⁷ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 367.

²⁶⁸ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 546.

Balkanu, te da Tito i Kardelj rade ovo planski s ciljem razbijanja Jugoslavije.²⁶⁹ Posljedice pada Rankovića posebno su bile izražene u Autonomnoj pokrajini Kosovo. Naime, UDBA je bila izrazito neomiljena u toj pokrajini obzirom na akciju koju je poduzela tamo 50-ih godina s ciljem razoružavanja albanskog stanovništva. Ta intervencija bila je obilježena nasiljem, uhićenjima, pritvaranjima i ubojstvima.²⁷⁰ Zato, nakon 1966. godine dolazi do oštre kritike unitrističko-centralističke politike i postavlja se pitanje poboljšanja položaja pripadnika albanske nacionalnosti na Kosovu.²⁷¹ Srbi su nastavili s izrazima nezadovoljstva, osobito nakon studentskog prosvjeda na Kosovu 1968. godine. Unatoč tome što je pritisak UDBE na albansku manjinu na Kosovu prestao, oni su tražili veću neovisnost u odnosu na Beograd. Taj studentski prosvjed prerastao je u pravi narodni ustanak gdje su se isticala albanska nacionalna obilježja i tražilo ujedinjenje s Albanijom. Pobuna je ugušena u krvi, a u svrhu smirivanja stanja na Kosovu dolazi do povećanja investicija, otvaranja Sveučilišta i reafirmacije jezika i kulture. Reakcije iz Srbije nisu izostale pa se tako mogu čuti izjave poput: *Albancima ćemo reći da ćemo Kosovo braniti tenkovima!*²⁷² Unatoč tome što je pobuna tada ugušena, kosovsko pitanje i dalje ostaje neriješeno i potisnuto do sljedeće krize.²⁷³

U ozračju svih događaja koji su se zbili, u Srbiji dolazi do snažnog vala nacionalizma koji se postepeno od navodnog čuvanja jugoslavenske ideje vraća na onu Velike Srbije. Tako se prvi put od 1941. godine, 1968. održava proslava pravoslavnog Božića. Pa tako Dobrica Ćosić piše: *Treba se riješiti hrvatske šovinističke politike i slovenske ekonomske hegemonije koje guraju Srbiju u kolonijalnu ovisnost!*²⁷⁴ Miloš Žanko, član CK SKH, u časopisu *Borba* objavio je nekoliko članaka u kojima napada vodstvo SKH zbog širenja nacionalističkih težnji u Hrvatskoj.²⁷⁵ I sam Tito bio je svjestan napetosti koja se sve više stvarala između Hrvatske i Srbije. *Nisam zadovoljan sa držanjem rukovodioca, drugova iz dvije republika - Hrvatske i Srbije. Nisam zadovoljan, jer ipak postoji napetost, i vi možete svi to osjetiti. Ne vidim nikakvog približavanja, nikakve volje da se razgovara(...)*²⁷⁶ Iako se Jugoslavija dodatno federalizirala i decentralizirala Ustavom iz 1974. godine, Tito je zazirao od bilo kakvih širenja reformi i iznošenja stavova izvan SKJ. Zato se odrekao novih kadrova unutar istoga, kako u

²⁶⁹ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 546.-547.

²⁷⁰ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 510.

²⁷¹ H. Matković, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 356.

²⁷² J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 547.-548.

²⁷³ H. Matković, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 357.

²⁷⁴ J. Pirjevec, *Tito i drugovi*, 548.

²⁷⁵ Zvonimir Despot, *Tito, tajne vladara*, Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2009., 169.

²⁷⁶ Z. Despot, *Tito*, 173.

Hrvatskoj tako i u Srbiji. Znao je da je njegov monopol siguran samo uz potporu starih, konzervativnih komunističkih kadrova.²⁷⁷ Bilo je to tek kratkotrajno rješenje krize, budući da će srpsko nezadovoljstvo ponovno snažno izbiti nakon Titove smrti.²⁷⁸

Što se tiče Aleksandra Rankovića, iako su on i grupa koja je djelovala oko njega abolirani od kaznene odgovornosti, nikada više Ranković nije istupio u javnosti. Živio je mirnim životom, pod stalnim policijskim nadzorom, poljuljanog zdravstvenog stanja. Mnogi su se pitali zašto je Ranković šutio. Prema riječima njegove supruge Slavke bilo mu je lakše biti nevinna žrtva, nego izazvati razdor u Partiji. Sam piše u svojim dnevničkim zabilješkama, koje su objavljene tek nakon njegove smrti: *Neizmerno je glupo i krajnje kratkovidno kad se danas o meni poturaju priče, jednom o mojoj prosovjetskoj, a drugi put o prozapadnoj orijentaciji. Malo je vajde i kad se one podešavaju prema raspoloženju i političkoj orijentaciji sredine na koju se želi uticati. Ako planerima ovakve kampanje treba nešto da dokazujem i posle decenija zajedničkog rada, mogu im odmah reći da sam bio i ostao nepopravivo jugoslovenski orijentisan, podrazumevajući pod tim socijalističku Jugoslaviju ravnopravnih, slobodnih i nezavisnih naroda i narodnosti. I ne samo to. Pristupajući radničkom pokretu, pre četiri decenije, na mene se, u tom prvom početnom koraku, navezala poznata krilatica Proleterii svih zemalja, ujedinite se, da me ona i danas čvrsto drži, usprkos svim optužbama. Nema te cene koja bi me mogla dovesti u situaciju da učinim bilo kakvu pakost zemlji i Partiji... Najzad, svako ulazi u istoriju sa svojim bremenom. Ja ću svoje gordo nositi. Duboko sam uveren u pobedu istine nad lažima. Savremenici će bezuslovno saznati gorku podvalu, podmetnutu u proleće 1966. godine...*²⁷⁹

²⁷⁷ Z. Despot, *Tito*, 189.

²⁷⁸ H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, 363.

²⁷⁹ Z. Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 70.

8. ZAKLJUČAK

OZNA je od svog formiranja, 1944. godine, bila produžena ruka Partije. Prvo u obračunu s tzv. *narodnim neprijateljima* koji su bili u prvom redu ustaše i institucije NDH, srpski antikomunisti, slovenske i albanske kolaboracionističke skupine te njemačka i talijanska nacionalna manjina. Osim spomenutih skupina, u očima Partije narodnim neprijateljem smatran je svatko tko je bio potencijalna prijetnja uspostavi komunističke vlasti u Jugoslaviji. Kao najvažniji element državne represije OZNA, 1946. godine reorganizirana u UDBA-u, je provodila likvidacije bez suđenja, internacije u mnogobrojne logore i izazivala strah među građanima. Najvažniju ulogu u očuvanju vladajuće Partije imala je UDBA u obračunu s informbirovcima. Pod pritiskom dojučerašnjeg komunističkog idola i saveznika, sovjetskog vođe Staljina, brojni nevini ljudi zatvarani su pod optužbama zauzimanja prosovjetskih stavova i internirani u logore, među kojima je najpoznatiji zloglasni Goli otok. Prvi čovjek OZNE od 1944. godine bio je Aleksandar Ranković koji je sve do 1966. godine zauzimao rukovodeće pozicije u samom vrhu vlasti i Partije, što mu je priskrbilo moć, ali i ugled. Bio je prvi čovjek iza Tita, njegov najvjerniji suradnik i kao prvi čovjek tajne policije, presudan faktor funkcioniranja Partije. No, stvari se počinju mijenjati 60-ih godina, kada se u vrhu SKJ formiraju dvije struje sa različitim pogledima na razvoj Jugoslavije. Aleksandar Ranković, kao uvjereni i dosljedni jugoslavenski integralist, predvodi struju koja Jugoslaviju vidi kao centralistički uređenu zemlju pod čvrstom stegom Partije, nasuprot drugoj struji koja se zalaže za stvaranje konfederacije i demokratizaciju Partije. Ne može se točno utvrditi zašto je Tito odlučio ukloniti Rankovića s političke scene, ali zasigurno je na to utjecalo više čimbenika. Prvi mogući razlog bilo je Rankovićevu protivljenje privrednoj reformi. Drugi razlog koji je prihvaćen kao glavni razlog Rankovićevog pada bilo je „prisluškivanje“ Tita. Premda ono nikad nije dokazano, te je najvjerojatnije izmišljeno od strane Tita i skupine njegovih najpovjerljivijih suradnika, spomenuta optužba bila je pokazatelj Titovog straha od Rankovićevog utjecaja. Obzirom na Rankovićev ugled, osobito među srpskim komunistima i kadrovima UDBE, taj strah nije bio sasvim neosnovan, jer je Ranković doista bio drugi najmoćniji čovjek socijalističke Jugoslavije. Zato je Tito smjenu Rankovića pomno pripremio, pri čemu je prvi korak bilo dovođenje hrvatskih kadrova na čelna mjesta u jugoslavenskim civilnim i vojnim službama na saveznoj razini. Njihovim dolaskom, Ranković je izgubio najvažnije poluge svoje moći, te je njegova smjena provedena bez otpora od strane njega ili skupine njegovih suradnika. Ranković je smijenjen na Brijunskom plenumu održanom 1966.

godine pod optužbama da je špijunirao Tita i da je UDBU izdignuo iznad Partije i države. Unatoč tome što nije krivično gonjen, bio je to njegov politički kraj. Ostatak života Ranković je proveo u Dubrovniku, daleko od očiju javnosti. Tako je i umro 1983. godine u svojoj vili u Dubrovniku, a tek nakon njegove smrti o njemu se počinje konstruirati mit kao srpskom nacionalistu. Sredinom 80-ih u Srbiji, zahvaćenoj valom ekstremnog nacionalizma, počinje se stvarati slika velike nepravde koja je nametnuta Srbima uklanjanjem Rankovića iz vrha vlasti. Nasuprot tome, u nesrpskim dijelovima Jugoslavije pad Rankovića doživljen je kao olakšanje, jer je Ranković zbog položaja i nacionalne pripadnosti bio simbol velikosrpstva, premda je on do svoje smjene provodio politiku koju je uglavnom diktirao Tito.

9. LITERATURA

9.1. Članci

Gordan Akrap, *Mač i štit u rukama Partije – represivni sustav u funkciji oblikovanja korpusa javnog znanja* (dalje: *Mač i štit u rukama Partije*), National security and the future, Vol. 11 No. 4, 2010. (<https://hrcak.srce.hr/86765>, 13. travnja 2019).

Dragan Bakić, *Apis's Men: the Black Hand Conspirators after the Great War*, Balcanica, 2015

(https://www.academia.edu/23811871/Apiss_Men_the_Black_Hand_Conspirators_after_the_Great_War, 10. svibnja 2019).

Ante Batović, *Od ekonomske reforme do Brijunskog plenuma – Američki i britanski izvještaji o Hrvatskoj (1964.-1966.)*, Historijski zbornik, Vol. 63 No. 2, 2010. (<https://hrcak.srce.hr/81602>, 19. travnja 2019.)

Zdenko Čepić, *Godina 1945. – vrijeme promjena u Sloveniji*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 48 No. 3, 2016. (<https://hrcak.srce.hr/171370>, 29. svibnja 2019).

Zdravko Dizdar, *Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (U povodu 60. obljetnice)*, Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 32 No. 1, 2005. (<https://hrcak.srce.hr/17764>, 17. travnja 2019).

Franko Dota, *Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke*, Časopis za povijest Zapadne Hrvatske, Vol. 6 i 7 No. -, 2012. (<https://hrcak.srce.hr/143937>, 20. travnja 2019).

Radosav Gaćinović, *Solunski proces – politički obračun sa srpskim patriotskim pokretom*, Institut za političke studije, Beograd, 136. (<https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0354-8872/2016/0354-88721602123G.pdf>, 26. travnja 2019).

Vladimir Geiger, *Logori za folksdojčere u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata 1945. - 1947.*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 38 No. 3, 2006. (<https://hrcak.srce.hr/8377>, 20. travnja 2019).

Martina Grahek Ravančić, *Izručenja zarobljenika s bleiburškog polja i okolice u svibnju 1945.*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 39 No. 3, 2007. (https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=29734, 17. travnja 2019.)

Árpád Hornyák, *Jugoslavenski teritorijalni zahtjevi prema Mađarskoj i susjednim zemljama i planovi za njihovu primjenu nakon Drugog svjetskog rata*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 42, No. 1, 2010. (<https://hrcak.srce.hr/60117>, 28. svibnja 2019).

Mario Jareb, *How the West Was Won – Jugoslavenska izbjeglička vlada i legenda o Draži Mihailoviću*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 38, No. 3, 2006. (<https://hrcak.srce.hr/8376>, 29. svibnja 2019).

Kosta Nikolić, *Obračun Titova režima s jugoslavenskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 44, No. 3, 2012. (<https://hrcak.srce.hr/95081>, 5. svibnja 2019).

Martin Previšić, *Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za iberovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.)*, Historijski zbornik, Vol. 66 No. 1, 2013. (<https://hrcak.srce.hr/134023>, 23. travnja 2019).

Zdenko Radelić, *Ozna/Udba – drastičan obračun s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih)*, Historijski zbornik, Vol. 70 No. 1, 2017., (<https://hrcak.srce.hr/192950>, 15. travnja 2019).

Katarina Spehnjak, *Funkcioniranje „plebiscitarne demokracije“ u Hrvatskoj 1945.-1952. (Izborni aspekt organizacije legitimacijskog procesa)*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 23 No. 1-3, 1991. (<https://hrcak.srce.hr/206693>, 21. travnja 2019).

Adam Tuković, Sonja Erceg, *Folksdojčeri u poslijeratnoj komunističkoj Jugoslaviji*, Essehist, Broj 8, 2016., (<https://hrcak.srce.hr/file/280711>, 20. travnja 2019).

Milorad Vavić, *Kontrarevolucionarne organizacije na Kosovu i Metohiji 1941-1945. godine*, Časopis za suvremenu povijest, Vol. 19. No. 3, 1987. (<https://hrcak.srce.hr/216044>, 22. travnja

9.2. Knjige

Gordan Akrap, *Specijalni rat, Sve o spregama politike i tajnih službi u 20. stoljeću u cilju oblikovanja javnog mišljenja, knjiga 2*, Večernji list, Zagreb, 2013.

Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Globus, Zagreb, 1990.

Ivo Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji – porijeklo, povijest, politika*, Globus, Zagreb, 1988.

Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.

Dušan Bilandžić, *Historija SFRJ, glavni procesi 1918.-1985.*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

Darko Darovec, *Pregled istarske povijesti*, C.A.S.H., Pula, 1997.

Darko Dukovski, *Istra: kratka povijest dugog trajanja*, Istarski ogranak DHK, Pula, 2004.

Darko Dukovski, *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. st (1918. - 1947.)*, Leykam International, Zagreb, 2010

Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Spektar, Zagreb, 1980.

Zvonimir Despot, *Tito, tajne vladara*, Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2009.

Slavoljub Đukić, *Čovek u svom vremenu: Razgovori sa Dobricom Ćosićem*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1989.

Vladimir Geiger, *Tito i ratni zločini: Bleiburg – Folksdojčeri*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2013.

Vladimir Geiger, Andrija Bogнар, Laszlo M. Horvath, *Stradanje Mađara i Nijemaca u Hrvatskoj i Bačkoj 1944./1945. i u poraću*, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb-Budimpešta, 2018.

Slavko Goldstein, Ivo Goldstein, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, Novi liber, Zagreb, 2011.

Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i "križni put" u historiografiji, publicistici i memoarskoj literaturi*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006.

Ivan Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945.*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.

William Klinger, *Teror narodu, Povijest Ozne- Titove političke policije*, Večernji list, Zagreb, 2014.

Ivan Kosić, *Goli otok: najveći Titov konclogor*, Adamić, Rijeka, 2003.

Svetko Kovač, Bojan Dimitrijević, Irena Popović, *Slučaj Ranković, Iz arhiva KOS-a*, Despot Infinitus, Zagreb, 2016.

- David MacKenzie, *Apis – čovjek koji je izazvao Prvi svjetski rat*, Profil, Zagreb, 2014.
- Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.) Hrvatski pogled*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1998.
- Kosta Nikolić, *Mač revolucije, OZNA u Jugoslaviji 1944.-1946.*, Službeni glasnik, Beograd, 2016.
- Branko Petranović, *Sednice Centralnog komiteta KPJ 1948.-1952.*, Komunist, Beograd, 1985.
- Jože Pirjevec, *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2012.
- Branko Petranović, *Historija Jugoslavije 1918.-1988., Treća knjiga, Socijalistička Jugoslavija 1945.-1988.*, Beograd, 1980.
- Martin Previšić, *Povijest informbiroovskog logora na Golom otoku 1949. – 1956.*, Doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.
- Milan Radanović, *Kazna i zločin: Snage kolaboracije u Srbiji, odgovornost za ratne zločine (1941-1944) i ratni gubici (1944-1945)*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2015.
- Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1941.-1945. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Pedro Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1963-1983*, Bloomington, 1984.
- Drago Rokсандić, *Srbi u Hrvatskoj*, Vjesnik, Zagreb, 1991.
- Zoran Sekulić, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd, 1989.
- Jozo Tomašević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945- Okupacija i kolaboracija*, EPH Media, Zagreb, 2010.
- Bože Vukušić, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, A.D., Zagreb 2002., 96.-97.

ŽIVOTOPIS

Lucija Petrović rođena je 23. prosinca 1992. godine u Šibeniku. Nakon završene osnovne škole Fausta Vrančića u Šibeniku, upisala je jezični smjer u gimnaziji Antuna Vrančića u Šibeniku, gdje je maturirala 2011. godine. Iste je godine upisala preddiplomski dvopredmetni studij povijesti i latinskog jezika na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, koji je završila 2015. godine obranom završnog rada na temu *Šibenik u doba Kandijskog rata i velike kuge*. Završetkom preddiplomskog studija stekla je akademski naziv sveučilišne prvostupnice (*baccalaurea*) povijesti i latinskog jezika. Akademske godine 2015./2016. upisala je nastavnički smjer diplomskoga studija povijesti, i nastavnički smjer diplomskoga studija hrvatskog latiniteta na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.